

של מי המושבות הגרמניות?

חוק נכסי גרמנים ופיצוי הטמפלרים על רכושם בישראל

יוסי כץ

הסכם השילומים שנחתם בין ישראל לגרמניה בספטמבר 1952 זכה בשעתו ואף שנים לאחר מכן לתהודה ציבורית ומחקרית רבה. רבות כבר נאמר ונכתב על המחלוקת הקשה בציבור בישראל על עצם ניהול משא-ומתן עם גרמניה באשר לקבלת פיצויים בגין השואה. רבות גם דובר על מהלך המשא-ומתן עם גרמניה, על חשיבות השילומים לכלכלתה של ישראל ולקליטת העלייה ועל תבונתו המדינית של ההסכם.¹ פחות ידועה היא העובדה, שבאותו

1. על הסכם השילומים ראו בין השאר: מסמכים ברבר ההסכם בין ממשלת ישראל ובין הרפובליקה הפדרלית של גרמניה, נחתם ב-10 בספטמבר 1952 בלוקסמבורג, ירושלים 1952, עמ' 95-124 (להלן: הסכם השילומים 1952); פליכס אליעזר שנער, בעול כורח ורגשות: בשליחות המדינה: יחסי ישראל-גרמניה 1951-1966, ירושלים תשכ"ז; נחום גולדמן, זכרונות, ירושלים תשל"ב, עמ' 228-258; יחיעם ויץ, 'הדרך לוואסנר: כיצד אושרה ההחלטה על משא-ומתן ישיר בין ישראל לגרמניה', קובץ יד ושם, כח (תש"ס), עמ' 247-276; הנ"ל, 'משה שרת והסכם השילומים עם גרמניה, 1949-1952', קתדרה, 115 (ניסן תשס"ה), עמ' 157-194; הנ"ל, 'הדרך ל"גרמניה האחרת" – דוד בן-גוריון ויחסו לגרמניה 1952-1960', אניטה שפירא (עורכת), עצמאות: 50 השנים הראשונות, ירושלים תשנ"ח, עמ' 245-266; אליהו אביהר, 'התעוררות המודעות הגרמנית לפשע נגד העם היהודי', משואה, יד (1986), עמ' 68-77; Nana Sagi, *German Reparations: A History of the Negotiations*, Jerusalem 1980; ישעיהו ילינק, 'מזרח גרמניה, השילומים ומדינת ישראל 1949-1952', גשר, 127-128 (1994), עמ' 80-92; נעימה ברזל, 'יחסי ישראל-גרמניה ממדיניות החרם לקשרים מורכבים', בתוך: צבי צמרת וחנה יבלונקה (עורכים), העשור הראשון תש"ח-תשי"ח, ירושלים תש"ס, עמ' 197-214. וראו גם לאחרונה: אורי יעקב, 'בואסנר הצלתי את מדינת היהודים', מזכר, 20 (אוגוסט 2005), עמ' 19 ואילך; Gabriel Sheffer, *Moshe Sharett: Biography of a Political Moderate*, Oxford 1996, pp. 629-639; Ron W. Zweig, *German Reparations and the Jewish World: A History of the Claims Conference*, London 2001; בנימין נויברגר, 'מוטר, רגש וריאליזם ביחסי ישראל-גרמניה', מלחמות והסדרים: סוגיות נבחרות ביחסי החוץ של ישראל, תל-אביב תשנ"ג, עמ' 279-290; בנק ישראל, השילומים והשפעתם על המשק הישראלי, תל-אביב תשכ"ו; יהושע פרוינדליך (עורך), תעודות למדיניות החוץ של

היום שנחתם הסכם השילומים בין גרמניה לישראל (10 בספטמבר 1952) ובאותו מקום (לוקסמבורג), נחתם גם הסכם עקרונות בין ישראל לגרמניה, העוסק בפיצויים לטמפלרים על נכסים דלא נידי שהיו להם במושבות הגרמניות בישראל. על רקע מרכזיותו של הסכם השילומים, מעטה היא ההתייחסות במחקר להסכם בין ישראל לגרמניה בעניין רכושם של הטמפלרים בישראל,² אף-על-פי שההסכם היה קשור בטבורו להסכם השילומים, עד כדי כך שלולא הושג מן הנמנע היה לחתום על הסכם השילומים. זאת ועוד, הוא היווה את הבסיס לעוד שתי אמנות באותו העניין – אחת נוספת בין ישראל לגרמניה (1962), ואחת בין אוסטרליה לגרמניה (1965). האמנות האלה הסדירו פיצוי לטמפלרים, לאוסטרליה ולגרמניה בסך של כ-1.8 אחוזים מכספי השילומים והן קשורות לסידור מעמדו המשפטי של הרכוש הקרקעי בישראל שעליו הוקמו המושבות הטמפלריות מאז אמצע המאה ה-19, ושחלקו מצוי כיום במרכזי הערים הגדולות (להלן). הטמפלרים ומושבותיהם זכו להתייחסות רבה בהיסטוריוגרפיה העוסקת בהתיישבות בארץ-ישראל,³ אך מעט מאוד

מדינת ישראל, 7, 1952, ירושלים תשנ"ב; ישעיהו ילינק, 'השילומים ושיקום "האשראי המוסרי" של גרמניה', גשר, 117 (אביב תשמ"ח), עמ' 103-116; Yeshayahu A. Jelinek, *Deutschland und Israel 1945-1965: ein neurotisches Verhältnis*, München 2004; Yeshayahu A. Jelinek, 'Implementing the Luxemburg Agreement: The Purchasing Mission and the Israeli Economy', *The Journal of Israeli History*, 18, 2-3 (1997), pp. 191-209; George Lavy, *Germany and Israel: Moral Debt and National Interest*, London 1996; Lily G. Feldman, *Special Relationship between West Germany and Israel*, Boston 1984; Nicholas W. Balbakins, *West German Reparations to Israel*, New Brunswick, NJ 1971; יהודית אורבך, 'החלטות מדיניות החוץ ושינוי עמדות: ישראל-גרמניה 1950-1965', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים 1981; Kurt Grossmann, *Germany and Israel: Six Years Luxemburg Agreement*, New York 1958. וכן ראו הארכיון הציוני המרכזי (אצ"מ), תיקים S53/1637, S25/5950, S53/2126, S53/1668, S53/1774, S53/1777, S53/1776, S53/1784.

2. לאחרונה התפרסמה עבודתה של סוזן רוטלנד (Rutland), העוסקת במאמציה של ממשלת אוסטרליה לקבל פיצויים מישראל בגין רכושם של הטמפלרים בישראל. כפי שנראה להלן, רבים מהטמפלרים נקלטו באוסטרליה. ראו: Suzanne D. Rutland, 'Buying Out of the Matter: Australia's Role in the Restitution for Templar Property in Israel', *The Journal of Israeli History*, 24, 1 (March 2005), pp. 135-154.
3. ראו למשל: אלכס כרמל, התיישבות הגרמנים בארץ-ישראל בשלהי התקופה העות'מאנית, ירושלים 1973; נפתלי טלמן, 'הארגון והניהול במושבות הגרמניות של הטמפלרים בארץ-ישראל, 1868-1939', בתוך: יוסי כץ, יהושע בן-אריה ויהושע קניאל (עורכים), מחקרים בגיאוגרפיה היסטורית יישובית של ארץ-ישראל, ב, ירושלים תשנ"א, עמ' 95-107; יוסי בן ארצי, מגרמניה לארץ הקודש: התיישבות הטמפלרים בארץ-ישראל, ירושלים 1996; Paul Sauer, *The Holy Land Called: The Story of the Temple Society*, Melbourne 1991.

של מי המושבות הגרמניות?

בהקשר של הפרק האחרון בתולדותיהם בארץ הקודש ומעבר רכושם הקרקעי למדינת ישראל.⁴

מטרת מאמר זה לבחון בגישה ההיסטורית המסורתית את מדיניותה של ממשלת ישראל בנושא הרכוש הקרקעי שהותירו הטמפלרים עם הקמת המדינה; לעמוד על הסיבות שחיבו הסכמים מיוחדים בין ממשלת ישראל לבין ממשלת גרמניה בנושא הרכוש הקרקעי של הטמפלרים; להבין מדוע נוצרה זיקה כה עזה בין הסכם השילומים לבין האמנות של ישראל עם ממשלת גרמניה בנוגע לרכושם של הטמפלרים והסיבות לקביעת מעמדן המיוחד של ממשלות גרמניה ואוסטרליה באמנות שנחתמו; ולעמוד על מעמד המשפטי כיום של הנכסים שהיו בבעלות הטמפלרים וכאמור חלקם הניכר מצוי במרכזי הערים הגדולות וערכם רב. המאמר מתבסס בעיקר על חומר שנאסף בארכיונים בארץ, בראש ובראשונה בגנזך המדינה, ובאתר האינטרנט של הארכיונים הממשלתיים באוסטרליה ועל ניתוח הליכי החקיקה וניתוח האמנות הרלוונטיות. המאמר נחלק לארבעה פרקים: הפרק הראשון עוסק במעמד המשפטי של נכסי הקרקע של הטמפלרים בארץ-ישראל ערב הקמת המדינה; השני עוסק בהליכי חקיקת חוק נכסי גרמנים 1950 ובעקרונותיו של החוק; השלישי עניינו הסכם השילומים וזיקתו להסכם העקרונות בין ישראל לגרמניה (1952), שבו התחייבה ישראל לפצות את הטמפלרים על רכושם בישראל; והפרק הרביעי עוסק בהליך השגת ההסכם המפורט בין ישראל לגרמניה (1962), שבו פיצתה ישראל את גרמניה בגין רכושם של הטמפלרים. כמו כן דן פרק זה בהסכם בין גרמניה לאוסטרליה (1965) לחלוקת הפיצויים האלה.

המעמד המשפטי של נכסי הטמפלרים ערב הקמת המדינה

הקהילה הנוצרית הטמפלרית, שנוסדה בוירטמברג שבגרמניה באמצע המאה ה-19, הקימה כמה מושבות בארץ-ישראל במהלך המחצית השנייה של המאה ה-19 ובשנים הראשונות של המאה ה-20. תחילה הם נאחזו בחיפה, לאחר מכן ביפו ואחר-כך בשנת 1871 בשרונה שמצפון ליפו (כיום הקריה בתל-אביב). בשנת 1873 נאחזו הטמפלרים גם בירושלים ובגליל. בשנת 1902 הוקמה המושבה וילהלמה במרחק עשרה ק"מ מיפו (לימים

4. התייחסות מסוימת לנושאים אלה אפשר למצוא אצל: יוסי כץ, רכוש שנשכח: לגורל רכושם של קורבנות השואה המצוי בישראל, ירושלים תש"ס; הנ"ל, בחזית הקרקע: קרן קימת לישראל בטרם מדינה, ירושלים תשס"ב; Helmut Glenk, *From Desert Sands to Golden Oranges: The History of the German Templar Settlement of Sarona in Palestine 1871-1947*, Victoria 2005; מיכל אורן-נורדהיים, ג'יבוש המדיניות הקרקעית ההתיישבותית של מדינת ישראל מאז הקמתה ובשנים הראשונות של מנהל מקרקעי ישראל (1948-1965), עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים 1999.

בני עטרות) ובשנים 1906-1907 הוקמו המושבות הגרמניות בית לחם (כיום המושב בית לחם הגלילית), וולדהיים (כיום אלוני אבא).⁵ בהיאחזותם בארץ-ישראל שמרו הטמפלרים על נתינותם הגרמנית. הם וצאצאיהם ששהו בארץ-ישראל עד שנת 1948 לא שינו את נתינותם הגרמנית בתקופה העות'מאנית וגם לא בתקופת המנדט הבריטי.⁶

במאבק היהודי-ערבי בארץ-ישראל בתקופת המנדט הבריטי, ובייחוד לאחר עליית הנאצים לשלטון בראשית שנות השלושים, גילו הטמפלרים אהדה לעניין הערבי. היו מהם שתמכו תמיכה נלהבת בנאצים ונמנו עם חברי המפלגה הנאצית בארץ-ישראל. רבים גויסו לצבא הגרמני ומקצתם אף היו ביחידות ס"ס מיוחדות.⁷

במהלך מלחמת העולם השנייה, בהיותם מוגדרים 'נתיני אויב' (על המשמעות המשפטית נרחיב בהמשך), הועברו הטמפלרים שבארץ, כמו גם האוכלוסייה הגרמנית האחרת, למחנות מעצר מקומיים ורבים הוגלו לאוסטרליה. בשנות הארבעים פנתה הסוכנות היהודית לבריטים לסלק מהארץ את שארית הקהילה הגרמנית ולמנוע חזרתם של מי שכבר עזבו. הנימוק היה, שהללו תמכו בגלוי בפשעיה של ארצם נגד העם היהודי

5. ראו בהרחבה: כרמל, התיישבות הגרמנים בארץ-ישראל; בן ארצי, מגרמניה לארץ הקודש; Sauer, *The Holy Land Called*
6. בדבר שמירת נתינותם הגרמנית כל עוד שהו הטמפלרים בארץ-ישראל ראו: מכתב אל א' ברט, 3 בינואר 1956, גנוז המדינה (ג"מ) חצ/1850.
7. חביב כנען, הגייס החמישי: הגרמנים בארץ-ישראל בשנים 1933-1948, תל-אביב תשכ"ח. וראו גם: הנ"ל, 'הנאצים מארץ-ישראל לא אמרו נואש', האומה, 2, 10 (ספטמבר 1964), עמ' 368-374; צבי ארז, 'נאצים בארץ-ישראל', ילקוט מורשת, א (כסלו תשכ"ד), עמ' 137-146; Ralf Balke, *Hakenkreuz im Heiligen Land: Die NSDAP-Landesgruppe Palästina*, Erfurt 2001; תזכיר מקיף, 'הפעילות הנאצית של המתישבים הגרמניים בארץ ועזרתם לערבים נגד היישוב היהודי', בלי תאריך, אך קרוב לוודאי מסוף שנות הארבעים או מראשית שנות החמישים, ג"מ חצ/1850. בתזכיר זה מצוין: 'עד כמה היתה עמוקה הזדהותם [של הטמפלרים] עם האידיאולוגיה הנאצית אפשר להשיג מהעובדה הבאה: ב-1948, שלוש שנים אחרי התמוטטות הרייך השלישי והישוף כל פשעיו, מצאו כל כוחותינו במושבות הגרמניות בגליל תמונותיו של "הפירר" תלויות ברוב הבתים. הם אספו שם שלל רב של סמלים נאציים, דגלים, צלבי קרס וספרות נאצית'. רשימות של חברי המפלגה הנאצית הארץ-ישראלית מקרב הטמפלרים נמצאות גם בארכיון יד ושם, וכן יש שם חומר על אודות הפעילות הנאצית של הטמפלרים. ראו גם: Heidemarie Wawrzyn, *Ham and Eggs in Palestine: The Auguste Victoria Foundation 1898-1939*, Marburg 2005, pp. 81-95. וראו גם: דוח של ג' מרון מהמחצית הראשונה של שנת 1954 בעניין המשא-ומתן עם ממשלת גרמניה על אודות הרכוש הגרמני החילוני, אצ"מ Z6/1995. וכן ראו רשימתו של עזריאל קרליבך, מעריב, 10 באוגוסט 1952, הכותב: 'הם [הטמפלרים] היו תמיד וגם בימי המנדט אזרחים גרמניים ומי כמונו זוכר שהיו זאת לא רק להלכה. אנחנו על כל פנים לא נוכל לשכוח להם שגרמנים "דתיים" כביכול שנמשכו משיכה מיוחדת אל "ארץ הקודש" ושלא היה עליהם לחץ מהנגנון ההיטלריסטי אשר לו נכנעו הגרמנים שבגרמניה כאילו מ"אונס", הם שהיו לחלוצי הנאצים במזרח התיכון, הם שאכסנו כנופיות ערביות, הם שאימנו את אנשי המופתי ואת מפקדי מחנות ההשמדה'.

במהלך המלחמה וכן תמכו מעשית בטרור הערכי בשנים 1936-1939. על רקע האשמות אלה, בתום מלחמת העולם השנייה ועד הקמת מדינת ישראל, היה ברור לטמפלרים שעוד נותרו בארץ כי אין תוחלת להמשך השארותם והם עזבו, מי לאוסטרליה ומי לגרמניה.⁸ בפרוץ מלחמת העולם השנייה מנתה האוכלוסייה הגרמנית (הלא יהודית) בארץ-ישראל כ-200,000 נפש. רובם השתייכו לקהילה הטמפלרית והשאר היו גרמנים פרוטסטנטים וגרמנים קתולים. בבעלות הגרמנים היו כ-46,000 דונם – רובם בבעלות הטמפלרים במושבותיהם. עם פרוץ המלחמה, על רקע פרסום 'פקודת המסחר עם האויב', הוגבלה ואחר-כך הופקעה בעלות הטמפלרים על קרקעותיהם.⁹

'פקודת המסחר עם האויב' (Trading with the Enemy Ordinance, 1939) התפרסמה בארץ-ישראל עם פרוץ המלחמה בקיץ 1939. חוק דומה פורסם באותו הזמן בבריטניה. הפקודה נועדה בעיקר למנוע מגרמניה ומבעלות-בריתה להסתייע בהון וברכוש של נתיניה ושל נתיני הארצות שכבשה המצוי בארץ-ישראל. הפקודה, שהוסיפה להיות תקפה עד תום המנדט (ולא בוטלה עד היום), ציוותה להעביר לבעלותו של 'הממונה על רכוש האויב' (Custodian of Enemy Property) – תפקיד ממשלתי שנוצר בעקבות הפקודה – את כל הרכוש בארץ-ישראל שהיה שייך לאזרחי גרמניה שישבו בגרמניה (וגם את רכושם של נתיני מדינות גרורות של גרמניה, שותפותיה ואזרחי המדינות שכבשה). הפקודה התבססה על המשפט המקובל הבריטי ועל חוקים דומים שנחקקו סמוך למלחמת העולם הראשונה ונועדו בין השאר למנוע תשלומים לאויב, לשמור על שלמותם של נכסי האויב עד תום המלחמה ולאפשר את השימוש בכספי האויב לצורך פיצויי בעלות-הברית בתום המלחמה. בעקבות 'פקודת המסחר עם האויב' הועבר לרשות 'הממונה על רכוש האויב' רכושם של הטמפלרים ששהו מחוץ לארץ-ישראל ורוב רובו של הרכוש (כסף, ניירות ערך, מטלטלין ונדל"ן) שהחזיקו יהודי גרמניה בארץ-ישראל וכן רכוש שהחזיקו בארץ-ישראל יהודי המדינות שכבשה גרמניה.¹⁰

על-פי ההגדרה שניתנה בפקודה למונח 'אויב' – והגדרה זו היתה מקובלת בכל הארצות – לא נכללו בה, כאמור, בשנת 1939 נתיני גרמניה, ובהם כמובן הטמפלרים, שנמצאו עם פרוץ המלחמה בארץ-ישראל, וגם אלה שהוגלו לאוסטרליה. הם כונו 'נתינים אויבים' (Aliens Enemy Subjects). היקף רכושם הקרקעי של אלה הסתכם בכ-35,000 דונם. ברכוש קרקעי זה הם הורשו לסחור, אך לשם כך היה צורך בהסכמתו מראש של מפקד המשטרה הראשי. כאמור, על שאר הרכוש הקרקעי, כ-11,000 דונם, שהיה בבעלות הטמפלרים שכבר ישבו בגרמניה, חלה 'פקודת המסחר עם האויב' והוא הועבר לרשותו של 'הממונה על רכוש האויב'.¹¹

8. כנען, הגייס החמישי; בן ארצי, מגרמניה לארץ הקודש.

9. כץ, בחזית הקרקע, עמ' 258-264.

10. כץ, רכוש שנשכח, עמ' 15-21.

11. שם; הנ"ל, בחזית הקרקע, עמ' 258-264.

בשלהי שנת 1947 פרסמו הבריטים הוראות חדשות שהפקיעו גם את רכושם של 'נתינים אויבים', כלומר גם את רכוש הטמפלרים הנמצאים בארץ, והעבירוהו לרשות 'הממונה על רכוש האויב' בדומה לצעדים שננקטו עם פרוץ המלחמה כלפי רכושם של נתיני גרמניה בארץ-ישראל, שישבו בגרמניה ובארצות שכבשה.¹² הוראות אלה נבעו מרצונם של הבריטים להעביר מארץ-ישראל לאנגליה כמה שיותר כספים טרם יציאתם מהארץ, להוון כמה שיותר נכסי דלא נידי שהיו בבעלותם של הגרמנים ולהעביר את התמורה ללונדון.

הכוונה היתה שהכספים הללו ישמשו חלק מהפיצויים המגיעים לאנגליה מגרמניה.¹³ כבר בחוזה השלום שנחתם בוורסאי בשנת 1919 הוקנתה למדינות הברית הרשות להשאיר ברשותן את רכושם של נתיני גרמניה שיימצא בתחומן ביום היכנס החוזה לתוקפו, ורכוש זה או תמורתו יהיו חלק מתשלום הפיצויים המגיעים להן או לנתיניהן מגרמניה או מבעלות-בריתה במלחמה. מבחינת המשפט הבין-לאומי הוטלה אפוא אחריות אישית על נתין מדינה לפעולות מדינתו והוחרם רכושו הפרטי בלי תמורה. רובן של מדינות הברית השתמשו בזכות הזאת ובייחוד כלפי רכוש שנמסר במדינותיהן בימי המלחמה לידי 'הממונה על רכוש האויב'.

בתחילת מלחמת העולם השנייה רווחה בדרך-כלל הדעה שעם תום המלחמה לא יהיה מקום לחייב את גרמניה בתשלום הנזקים שגרמה, שכן הטלת חובה זו עלולה לגרור תקלות וסיבוכים. ואולם במהלך המלחמה חל שינוי ניכר בעמדה זו בעיקר בהשפעת ברית-המועצות, ובוועידת יאלטה (בקרם) בפברואר 1945 הוכרז בפעם הראשונה רשמית שגרמניה תידרש לפצות את המדינות בגין הנזקים שגרמה להן.

ועידת פריס פעלה מדצמבר 1945 עד ינואר 1946 בהשתתפות 18 מדינות (אלבניה, ארצות-הברית, אוסטרליה, בלגיה, קנדה, דנמרק, מצרים, צרפת, אנגליה, יוון, הודו, לוקסמבורג, נורבגיה, ניוזילנד, צ'כוסלובקיה, דרום-אפריקה, הולנד ויוגוסלביה) ואחד מתפקידיה היה לקבוע את מכסת הפיצויים שכל אחת מהמדינות הללו תקבל מהרכוש שנועד לשמש מקור לתשלום הפיצויים. בהסכם שנכנס לתוקף ב-14 בינואר 1946 נקבע שהרכוש הגרמני הנמצא מחוץ לתחום גרמניה, ובכלל זה רכושם של אנשים פרטיים – כלומר נתיני גרמניה היושבים בגרמניה או מחוצה לה – ייכלל ברכוש שישמש מקור לתשלום הפיצויים. רכוש הטמפלרים נועד אפוא לשמש מקור לפיצויים.¹⁴

מהנדל"ן שהיה לגרמנים בארץ-ישראל, חשיבות מיוחדת היתה לקרקעות המושבה הגרמנית שרונה בהיותן סמוכות מאוד לתל-אביב ותואמות את כיווני התפתחותה ואת

12. שם, שם; פרוטוקול ישיבת דירקטוריון הקק"ל, 25 בנובמבר 1947, אצ"מ KKL10; זיכרון דברים בעניין הסכם קק"ל-עיריית תל-אביב, 11 בנובמבר 1947, אצ"מ KKL5/17104; מכתב ע' נתן אל ש' רוזן, בלי תאריך, אך כנראה מתחילת שנת 1949, ג"מ חצ/1860.

13. שם, שם.

14. תזכיר של ד"ר נ' פיינברג אל הנהלת הקק"ל, 26 בינואר 1947, אצ"מ KKL5/15564; כץ, בחזית הקרקע, עמ' 258-259.

תוכניות הפיתוח של עיריית תל-אביב. על רקע זה גילתה העירייה עניין רב ברכישתן. הקרן הקימת לישראל (קק"ל) ראתה בשרונה רזרבה קרקעית למפעלי השיכון העירוני ושיתפה פעולה עם עיריית תל-אביב לרכישת הקרקע. בשנת 1947 התנהל משא-ומתן מורכב בין העירייה, קק"ל, הטמפלרים והממשלה. במהלכו עלתה גם סוגיית הרכוש הגרמני בארץ האמור לשמש חלק מפיצויי המלחמה שעל גרמניה לשלם לאנגליה וכן סוגיית זכותם של המוסדות היהודיים על מקצת הרכוש, כחלק מהפיצוי לעם היהודי. לממשלת ארץ-ישראל, שהפכה באמצעות 'הממונה על רכוש האויב' לבעלים של כל אדמות שרונה (כמו על כל הרכוש הקרקעי של הגרמנים בארץ-ישראל), היה עניין למכור את שטחי שרונה לעיריית תל-אביב ולקק"ל ולהעביר את התמורה ללונדון, בהתאם להחלטות ועידת פריס. ברוח זהות האינטרסים בין עיריית תל-אביב, קק"ל והממשל הבריטי ובהנחיית הנציב העליון מר 'הממונה על רכוש האויב' את שרונה לעיריית תל-אביב ולקק"ל. זה היה זמן קצר לפני תום המנדט. הסכום ששולם היה יותר משלושה מיליון לירות ארץ-ישראליות (1 לא"י = 1 לירה שטרלינג) ורובו הועבר ללונדון.¹⁵ לימים, בעקבות אמנת 'הסדר עניינים כספיים התלויים ועומדים כתוצאה מסיום המנדט על ארץ-ישראל', שנחתמה בין ישראל לאנגליה ב-30 במרס 1950, הושבו מבריטניה לישראל (לידיו של 'הממונה הישראלי על רכוש האויב' – ועליו בהמשך) מקצת הכספים שהוציא הממונה הבריטי ערב תום המנדט מארץ-ישראל ובכלל זה פדיון מכירת שרונה.¹⁶

15. כץ, בחזית הקרקע, עמ' 258-262; הנ"ל, רכוש שנשכח, עמ' 58-59. וראו גם: מכתב י' לבב מסולל-בונה אל גולדה מאירסון, 21 בנובמבר 1949, על אודות מאמצי ממשלת ארץ-ישראל בסוף שנת 1947 למכור את קרקעות הגרמנים בחיפה לחברות אנגליות פרטיות 'במסגרת הפיצויים לאנגליה עבור הנזקים שנגרמו לה על-ידי גרמניה', אצ"מ S25/9272. וכן מכתב י' גוריון, מהמחלקה ליישוב חיילים בסוכנות היהודית, אל ראש עיריית תל-אביב, 4 באפריל 1946, על אודות תוכניות הסוכנות ליישב חיילים משוחררים על חלק מאדמות שרונה, אצ"מ S12/4979.
16. כץ, רכוש שנשכח, עמ' 58-67; מכתב מד' הורביץ אל ג' קורבי מממשלת בריטניה, 13 בפברואר 1950, ג"מ 5623/12ג; כתבי אמנה, הסכם בין ממשלת ישראל ובין ממשלת הממלכה המאוחדת של בריטניה הגדולה ואירלנד הצפונית לשם הסדר עניינים כספיים התלויים ועומדים כתוצאה מסיום המנדט על ארץ-ישראל, לונדון, 30 במרס 1950; פרוטוקול ישיבת הוועדה המשותפת לוועדת הכספים ולוועדת חוקה, חוק ומשפט להכנת חוק נכסי גרמנים לקריאה שנייה ושלישית (להלן: פרוטוקול ועדת הכנסת המיוחדת), 9 ביוני 1950, דבריו של ארנו בלום, מי שהשתתף במשא-ומתן עם בריטניה ולדבריו הסכום שישראל ויתרה עליו לבריטניה היה שייך לגרמנים אויבים ממש, כלומר תושבי גרמניה, ואילו הסכומים שבריטניה ויתרה עליהם לישראל (בהקשר הגרמני) היו שייכים לנתינים גרמנים שישבו בארץ או לנתינים גרמנים שהגיעו מארץ-ישראל לאוסטרליה, ארכיון הכנסת (א"כ), מְּל חוק נכסי גרמנים, 1950.

חקיקת חוק נכסי גרמנים, תש"י-1950

חוק נכסי גרמנים הונח על שולחן הכנסת באמצע דצמבר 1949. זה היה החוק הראשון שהיתה לו זיקה של ממש לשואה. אישורו בסוף יולי 1950 אף קדם לאישורו של 'החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם'. הליך החקיקה החל במחצית השנייה של שנת 1949 והוא נעשה במקביל לחקיקתם של 'חוקי נכסים' אחרים, כמו 'נכסי נפקדים', 'נכסי מדינה' ו'רשות הפיתוח'. חוקים אלה נועדו להסדיר את מעמדה של המדינה בנוגע לבעלות על נכסים חדשים, ובייחוד מקרקעין, שהתהוו בתחומה על רקע הקמת המדינה ומלחמת העצמאות. על מרבית הנכסים הגרמניים ישבו ערב הגשת הצעת החוק יישובים חקלאיים, משרדי ממשלה, מחנות צבא, מוסדות של רשויות מקומיות, בתי מגורים, מפעלי תעשייה ועוד.¹⁷

חוק נכסי גרמנים הוכן במתכונת דומה לזו של 'חוק נכסי נפקדים' ובדומה לחוק לתכלית דומה שחוקקו הבריטים כלפי הרכוש הגרמני שבתחומם. 'חוק נכסי נפקדים' עצמו נחקק במתכונת 'פקודת המסחר עם האויב' – 1939.¹⁸ עיקרו של החוק: בידי אפוטרופוס מיוחד יכונס הרכוש בישראל שבעליו הוא נתין גרמני, להוציא רכוש כנסייתי גרמני ורכוש של יהודים גרמנים. רוב רובו של הרכוש היה של הטמפלרים וערב חקיקת חוק נכסי הגרמנים הוא נמצא בידי הממונה (הישראלי) על רכוש האויב (שכזכור, ירש את קודמו הבריטי). רכוש גרמני היה גם בידי האפוטרופוס הכללי ובידי באי-כוח של נתינים גרמנים הנמצאים בחו"ל.

על-פי החוק יועבר כל הרכוש הנ"ל לידי האפוטרופוס על נכסי גרמנים, וכל המחזיק ברכוש גרמני אחר חייב להעבירו לאפוטרופוס, וזה הופך לבעליהם של כל הנכסים כך ש'כל זכות שהיתה לגרמני בנכס, עוברת מאליה לאפוטרופוס בשעת הקניית הנכס; ויד האפוטרופוס כיד בעל הנכס ערב הקנייתו לפי פקודת המסחר עם האויב 1939, או לפי חוק נכסי נפקדים 1950'. הרכוש המכונס בידי של האפוטרופוס על נכסי גרמנים או תמורתו אמורים לשמש – על-פי לשון החוק בסעיפו הראשון – 'ביטחון לסילוק תביעות של

17. ראו תזכירו של בלום בג"מ 5724/14, 13 ביוני 1949. ראו גם: ג"מ, החלטת הממשלה, 29 בנובמבר 1949. מהחלטת הממשלה עולה שהממשלה לא ייחדה דיון מיוחד להצעת החוק והשאירה את הנושא בידיהם של שר האוצר ושר המשפטים; דברי הכנסת, 23 בינואר 1950, עמ' 589; פרוטוקול ועדת הכנסת המיוחדת, דבריו של רייס, 16 במאי 1950, א"כ; דברי י' לם, שם; דברי שר האוצר, 30 במאי 1950, שם; הערות האפוטרופוס הכללי להצעת חוק נכסי גרמנים, בלי תאריך, אך ברור שמחודש נובמבר 1949, ג"מ כז/29; מכתב היועץ המשפטי של משרד החוץ ש' רוזן אל שר החוץ מ' שרת, 29 בדצמבר 1949, ג"מ חצ/1865. וכן ראו על החוקים הקרקעיים שחוקקו מדינת ישראל להסדרת מעמדה בנכסים שעברו לרשותה בעקבות הקמת המדינה אצל יוסי כץ, והארץ לא תימכר לצמיתות, ירושלים תשס"ב.

18. מכתב היועץ המשפטי של משרד החוץ ש' רוזן אל סגן מנהל החקיקה במשרד המשפטים, 1 בדצמבר 1949, ג"מ חצ/1866; הערות האפוטרופוס הכללי להצעת חוק נכסי גרמנים (לעיל הערה 17).

אנשים היושבים בישראל, או העשויים להתנחל בה, מאת המדינה הגרמנית, מוסדותיה, שלטונותיה ורשויותיה – המרכזיים, המחוזיים, המקומיים והאחרים – או מאת גרמנים או תושבי גרמניה'. חלות החוק נקבעה על נכסים שבעליהם היה נתין גרמני מיום 30 בינואר 1933 – מועד עליית היטלר לשלטון.¹⁹

הרקע לחקיקת חוק נכסי גרמנים והסיבה להפרדת נכסי הגרמנים מידיי של הממונה על רכוש האויב הוא במחצית הראשונה של שנות הארבעים, עת החל הממסד היהודי העולמי בכלל והצינוי בפרט להעלות את התביעה שגרמניה תשלם פיצויים לעם היהודי בגין השואה. התובעים דרשו לראות ברכוש הגרמני בארץ-ישראל אחד המקורות לפיצויים.²⁰ בעניין זה אף פנתה הסוכנות היהודית לבריטים לפני תום מלחמת העולם השנייה ובתיאום עם קק"ל רוכז המידע על קרקעות בארץ-ישראל שבבעלות גרמנית ובהן אלה המוחזקות בידי הממונה על רכוש האויב.²¹ במכתבו בשם הסוכנות אל ראשי המדינות אנגליה, ארצות-הברית, ברית-המועצות וצרפת, משלהי ספטמבר 1945, בעניין הפיצויים ציין מי שעמד בראש ההסתדרות הצינונית חיים וייצמן כי 'בחלק השילומים המגיע לעם היהודי יש לכלול גם את נכסי המתישבים הגרמנים שבארץ-ישראל'.²² דומה כי במכתבו של וייצמן ובמכתבים דומים של ראשי הסוכנות מהשנים 1945-1946 יש לראות את שורשיו ההיסטוריים של חוק נכסי גרמנים. במכתבים אלה הודגשה חזון והדגש הבקשה: 'The German Colony in Palestine be liquidated and that its property be transferred to Jewish national ownership on account of the reparations which in the Jewish Agency's view, Germany owes to the Jewish people'.²³ בריטניה והמעצמות האחרות לא מיהרו להשיב על תביעות הסוכנות. ככלל, סוגיית הרכוש הגרמני בארץ-ישראל כמקור לפיצוי העם היהודי היתה מורכבת והיתה חלק מהשאלה הכוללת של הפיצויים שהיה על גרמניה לשלם במסגרת חוזה השלום למדינות שניזוקו. אחת השאלות שהתעוררו עסקה ביעדם – כמקור פיצוי – של נכסים גרמניים שנמצאו במנדטים ובמושבות.²⁴

19. רשומות: ספר החוקים, 56, 3 באוגוסט 1950, עמ' 266 ואילך.
20. ראו בהרחבה: דבורה הכהן, תכנית המיליון, תל-אביב 1994, עמ' 175-204; אביטל כץ, 'מקומה של הסוכנות היהודית במסכת הפעילות להשבת נכסי קורבנות השואה מגרמניה, 1943-1952', עבודת גמר לתואר מוסמך, המחלקה לגאוגרפיה, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשס"ב.
21. כץ, בחזית הקרקע, עמ' 259-260. וראו גם: אצ"מ S25/9272, S25/10876.
22. הסכם השילומים 1952, עמ' 9-10; מכתב מ' שרתוק (לימים שרת) אל הנציב העליון, 4 ביוני 1945, ג"מ חצ/1866; מכתב מ' שרתוק אל מזכירות ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית, 28 במרס 1946, שם.
23. ציטוט מתוך המכתבים הנ"ל המובא בתזכיר מיום 29 במאי 1950, והמביע את עמדת ישראל כלפי תביעות אוסטרליה לשחרר את הרכוש הגרמני לבעליו הטמפלרים, ג"מ חצ/1860.
24. כץ, בחזית הקרקע, עמ' 259-260; מכתב ' גוריון אל ז' זילברגר, 17 במרס 1946, אצ"מ S12/4979.

במחצית השנייה של שנות הארבעים פעלו באי-כוח הארגונים היהודיים (הסוכנות היהודית, הקונגרס היהודי העולמי, ועד שליחי הקהילות בבריטניה והקונגרס היהודי האמריקני) אצל הנציגים השונים בוועידת פריס כדי שיוקצב סכום מסוים לפיצוי קולקטיבי לעם היהודי וקנס על שעולל הרייך השלישי לעם ישראל. אף שהוועידה לא נענתה לדרישה זו, היא לא יכלה להתעלם לגמרי מסבלם של הנידחים והעקורים קורבנות הנאצים שאי-אפשר להחזירם לארצות מוצאם, וכן מהצורך הדחוף בשיקוםם וביישובם. לפיכך הוחלט בסעיף 8 של הסכם פריס להקציב לכך משאבים. מזכיר המדינה של ארצות-הברית אף הבהיר במאי 1946 לוועידה היהודית האמריקנית, שהסכומים הראשונים שיתקבלו מחיסולו של הרכוש הגרמני בארצות הניטרליות ישמשו לצורך הזה.²⁵

העברתם של כספי הממונה על רכוש האויב לאנגליה, זמן קצר לפני תום המנדט, כספים שהיו של נתיני גרמניה, התקבלה במורת רוח רבה אצל קברניטי מדינת ישראל. מדינת ישראל תבעה עקרונית לקבל פיצויים מגרמניה בגין השואה, בין השאר מכוח הסכם פריס והתביעה המוסרית הבסיסית להעביר לידי מדינת ישראל – באת כוחם של קורבנות השואה – את רכוש הגרמנים בארץ-ישראל, שבין בעליו היו מי שנמנו עם תומכי הנאצים ואף חברי המפלגה הנאצית בארץ-ישראל. לפיכך תבעה ישראל במפגיע מאנגליה להחזיר ארצה את כספי הממונה על רכוש האויב. אמנם, במרס 1950 סוכם כאמור באמנה בין בריטניה לישראל על החזרה חלקית של הכספים שהוצאו, אלא שבמהלך המשאומתן עם הבריטים, שהתנהל מאז אמצע שנת 1949, התברר לנציגי ישראל שאנגליה עלולה לתבוע את הנדל"ן הגרמני המצוי בישראל על חשבון הפיצויים שגרמניה חבה לה ובהתאם לפירושה את הסכם פריס.²⁶ במשאומתן הבהירו נציגי ישראל לבריטים ביולי 1949 כי תביעות ישראל ואזרחיה מגרמניה הן עצומות ואין ספק שהדעת נותנת שעל ישראל להחזיק ברכוש הגרמני בארץ כביטחון לסיפוק תביעותיה מגרמניה ולא לשחררו, ומה גם שהגרמנים בארץ תמכו במשטר הנאצי ובמעשיו. עוד הוסיפו נציגי ישראל, כי לו היתה מדינת ישראל קיימת בזמן חתימת הסכם פריס, אין ספק שהיו מוקצים לה פיצויים בגין השואה ובמסגרתם גם נכסי הגרמנים בישראל היו מועברים לרשותה של המדינה. עם זאת לא היה שום ביטחון שאנגליה תקבל את הטיעון הזה.²⁷ מכל מקום, החשש שאנגליה תתבע

25. תזכיר של ד"ר נ' פיינברג אל הנהלת הקק"ל, 26 בינואר 1947, אצ"מ KKL5/15564.

26. דברי הכנסת, 23 בינואר 1950, עמ' 600-601, דברי שר האוצר א' קפלן בעת הדיון בקריאה ראשונה של חוק נכסי גרמנים; דברי פ' רוזן בפרוטוקול ועדת הכנסת המיוחדת, 16 במאי 1950, עמ' 12, א"כ; דברי א' בלום בפרוטוקול הוועדה המיוחדת, שם; גולדמן, זכרונות, עמ' 240; מכתב א"י דוד ממשרד המסחר והתעשייה אל שר האוצר, 19 באפריל 1950, ג"מ 1864/52.

27. מכתב מ"ש קומי ממשרד החוץ אל שגריר אוסטרליה בישראל, 30 בינואר 1950, המצטט מסמכים מן המשאומתן בין אנגליה לישראל בקיץ 1949, ג"מ חצ/1860; כץ, רכוש שנשכח, עמ' 64. וכפי שכתב קפלן למי שהיה אז מנכ"ל בנק אפ"ק (לימים בנק לאומי), אהרן ברט: 'פניתי לאנשים המטפלים בדבר והוברר לי כי הסיכויים לקבל את הכסף מידי האנגלים הם קלושים ביותר.'

של מי המושבות הגרמניות?

גם את הנדל"ן הגרמני שנותר בישראל, כפי שמאפשר לה הסכם פריס, הביא לידי כך שכבר ביוני 1949 העלה הממונה הישראלי על רכוש האויב, שכיהן במשרד האוצר, את ההצעה להקפיא רכוש זה בידי של אפוטרופוס מיוחד, בדומה למה שננקט כלפי רכוש הנפקדים הערבים, כביטחון לתביעותיה של ישראל מגרמניה.²⁸

תביעות נמרצות לזכויות על הרכוש הגרמני בארץ הגיעו בזמן שהוא למשרד החוץ גם מממשלת אוסטרליה שם התרכזו רבים מהטמפלרים שעזבו את ארץ-ישראל והיו בעלי מרבית הרכוש הגרמני בארץ, ובכללו זה שהוון והועבר ללונדון. אוסטרליה ביקשה להכיר בזכותה 'להתערב בעניין ושלא נגזול מהאזרחים בפועל של אוסטרליה רכוש שהם העריכו בסכום של 15 מיליון לירות [שטרלינג]. בין השאר ביססו האוסטרלים את טענתם על כך שהטמפלרים כבר אינם נתיני גרמניה אלא נתיני אוסטרליה. נדגיש כי מאחורי תביעתה של ממשלת אוסטרליה לא עמדה רק טובת נתיניה — ממשלת אוסטרליה ביקשה באמצעות הרכוש הגרמני בישראל לאזן את הוצאותיה ליישובם של הטמפלרים באוסטרליה.²⁹ כפי שנראה להלן, משרד החוץ של ישראל היה בין יוזמיו העיקריים של חוק נכסי גרמנים והדוחף לזירוז הליך החקיקה, ומטרתו היו, בין השאר, להרוף את לחצייה של אוסטרליה ולמנוע את הכוונות הבריטיות.³⁰

זמן קצר לאחר הקמת המדינה מינו גרמנים עורכי דין ישראלים לשמש באי-כוחם ולהגיש תביעות לבתי-המשפט לשחרר את רכושם.³¹ אמנם מאז שלהי שנת 1947 היה הרכוש הגרמני נתון בידי הממונה על רכוש האויב — תחילה הבריטי ואחריו הישראלי — כך שלכאורה לא ארבה סכנה לגורלו מנקודת המבט הישראלית; ברם משפטית, הממונה על רכוש האויב לא היה מוגן מפני תביעות של גרמנים ושל אוסטרליה לשחרר את הרכוש או מפני תביעות של בריטניה לקבל את הרכוש כחלק מהסדרי הפיצויים.³² מאחר שמדינת

28. תזכירו של א' בלום על אודות הרכוש הגרמני, 13 ביוני 1949, ג"מ 141/5724.
29. פרוטוקול ישיבת ועדת חוץ וביטחון, 6 בספטמבר 1952, דברי מ' שרת בעמ' 10, ג"מ. וראו בהרחבה על לחצייהם של האוסטרלים אצל Rutland (לעיל הערה 2). להלן גם נרחיב בעניינה של ממשלת אוסטרליה.
30. פרוטוקול הוועדה המיוחדת, 16 במאי 1950, עמ' 3-4, מתוך דבריו של ש' רוזן, היועץ המשפטי של משרד החוץ, א"כ; דברי ה' רייס, שם; דברי שר האוצר א' קפלן, 30 במאי 1950, שם; דברי א' בלום, 9 ביוני 1950, שם; מכתב היועץ המשפטי של משרד החוץ ש' רוזן אל מנהל מחלקת החקיקה במשרד המשפטים, 1 בדצמבר 1949, ג"מ חצ' 1866/1; מכתב מ"ש קומיי אל שר החוץ, 18 באפריל 1950, ג"מ חצ' 2416/15.
31. דברי הכנסת, 23 בינואר 1950, עמ' 601, דבריו של שר האוצר א' קפלן. וראו גם תגובת הסתדרות עורכי הדין במכתב אל קפלן, 15 בפברואר 1950, א"כ, מכל חוק נכסי גרמנים; דברי קפלן בוועדה המיוחדת, 30 במאי 1950, שם.
32. מכתב האפוטרופוס הכללי ח' קרמון אל י' שפירא, 1 ביולי 1949 — משם הציטוט, ג"מ חצ' 1849/9; דוח ש.ב. (ככל הנראה השב"כ) אל משרד החוץ, 20 בדצמבר 1949, ג"מ חצ' 1866/1; פרוטוקול הוועדה המיוחדת, 18 במאי 1950, דבריו של היועץ המשפטי של משרד החוץ ש' רוזן, א"כ; פרוטוקול הוועדה המיוחדת, 9 ביוני 1950, שם, דברי א' בלום, שאמר בין השאר: 'כל זמן שהרכוש

ישראל סברה שאין לשחרר את הרכוש הגרמני לאנגליה וודאי לא לאזרחי גרמניה (בעבר ובהווה), הגיעה המדינה למסקנה שעליה לחוקק חוק ברור שיסדיר את עניין רכושם של הגרמנים בישראל ויקבע את מעמדה הברור של המדינה כלפיו, כך ששום גורם אחר לא יוכל לתבוע זכויות עליו.³³

נוסף על הסיבות הללו ביקשה המדינה להשיג באמצעות החוק כפי שנוסח מטרת-על, מעין הצהרה באמצעות חוק, המכוונת כלפי גרמניה והמעצמות ומבהירה כי עקב השואה יש למדינת ישראל תביעות ממון כלפי גרמניה, העולות בעשרות מונים על ערך הרכוש הגרמני שבישראל, ובכוונתה של המדינה להיאבק למען מימוש תביעותיה. חלק מהמאבק הוא החוק הנוכחי המונע מכל גורם שמחוץ למדינת ישראל לשים יד על הרכוש הגרמני בישראל לפחות עד להתבררות תביעותיה של ישראל כלפי גרמניה. אשר על כן, לדעת ישראל הרכוש הגרמני בארץ מגיע לה על חשבון הפיצויים הענקיים שגרמניה חבה לה על רקע השואה.³⁴

במילים אחרות, חוק נכסי גרמנים (ולפני כן הצעת החוק מנובמבר 1949) הציגו את תביעת השילומים – אמנם לא באופן ישיר ומפורט, אבל כן באופן פורמלי (שכן מדובר בחוק) הן כלפי פנים והן כלפי חוץ, וזה לפני שמדינת ישראל פנתה בתחילת שנת 1951 באיגרות אל המעצמות בסוגיית השילומים. לכן אין זה מופרך לטעון שהחוק שימש מעין 'ריייה ראשונה' של ישראל בסוגיית השילומים – סוגיה שגרמניה וישראל הגיעו בעניינה

הזה נשאר תחת המסגרת של פקודת המסחר עם האויב, ישנן תביעות וישנם סידורים ולפי הסידורים ישנן רק שתי אפשרויות: א. רפרציות בריטיות; ב. לשחרר את הסכומים האלה וכמובן שלזאת אנו מתנגדים וגם התנגדנו, א"כ.

33. פרוטוקולים של הוועדה המיוחדת, 16 במאי 1950, 30 במאי 1950, 9 ביוני 1950, א"כ.
34. דברי הכנסת, 23 בינואר 1950, עמ' 600-601, דבריו של א' קפלן, שר האוצר, בעת הדיון בקריאה ראשונה של חוק נכסי גרמנים; דברי קפלן בוועדה המיוחדת, 30 במאי 1950, א"כ. וראו גם דבריו של ד"צ פינקוס, ששימש יושב-ראש הוועדה המיוחדת בעת הדיון במליאה על החוק בקריאה שנייה ושלישית, דברי הכנסת, 26 ביולי 1950, עמ' 2338: 'חוק זה [...] [מטרתו] להשתמש באותם הנכסים המוגדרים כ"נכסי גרמנים", לשם השגת פיצויים המגיעים, או יכולים להגיע, לתושבי ישראל, על תביעותיהם הצודקות כלפי מדינת גרמניה והעם הגרמני [...] משוכנע אני ששוויים של הנכסים המצויינים כנכסי גרמנים והנמצאים במדינת-ישראל, אינו מגיע אפילו כדי אחוז אחד מתביעות הפיצויים שיש לעם ישראל כלפי העם הגרמני. אין אפוא להניח שהחוק הזה יוכל לספק אפילו במידה של אחוז אחד את התביעות שיש לעם ישראל כלפי העם הגרמני, ואין לראות בו סידור כלשהו על חשבון הדדי. כל הנכסים האלה יחד, שהחוק קובע שבבילם אפוטרופסות, הם כה קטנים בערכם וכה מעטים לעומת מה שמגיע ליהודים בכל העולם, וגם בארצנו מאת הגרמנים, שאין לראות בכך הסדר או סידור כלשהו המתקבל על הרעת'; פרוטוקול הוועדה המיוחדת, 4 במאי 1950, דברי זילביגר, ג"מ; תזכיר של א' בלום, הממונה הישראלי על רכוש האויב, 13 ביוני 1949, ג"מ 5724/14; מכתב מ"ש קומי אל שגריר אוסטרליה בישראל ו' פורמן, 30 בינואר 1950, המצטט מסמכים מהמשא-ומתן בין אנגליה לישראל בקיץ 1949, ג"מ חצ/1860. וכן ראו: מכתב מאת א"י דור אל ג' מירון, 18 באפריל 1950, ג"מ ג/1864.

של מי המושבות הגרמניות?

להסכם בספטמבר 1952. לימים, ערב חתימת הסכם השילומים, הבהיר שר החוץ משה שרת את ההיגיון הזה שבחוק נכסי גרמנים במילים האלה:

לגבי הרכוש [הגרמני] האזרחי אנחנו לקחנו אותו [באמצעות חוק נכסי גרמנים] על יסוד איזו הנחה? על יסוד איזו הצדקה לקחנו אותו? לקחנו אותו מפני שאמרנו לעצמנו: העם הגרמני גזל רכוש עצום ללא ממדים כלל, הרס, השמיד וגזל רכוש, יש לעם הגרמני משהו פה בארץ אנחנו לוקחים זאת. אנחנו לוקחים זאת על חשבון התביעה הגדולה ההיא. ממילא צריך היה להיות ברור לנו שאם לא יבוא יום של חשבון שהוא, אז אנחנו לא חייבים דין וחשבון על רכוש זה. כאשר פנתה ממשלת אוסטרליה בתביעה לתשלום בעד רכוש זה לזכותם של הגרמנים שהם עכשיו תושבי או אזרחי אוסטרליה [...] ענינו בשלילה [...] נימקנו זאת בהנמקה כזאת שזה שייך לחשבון השילומים, שכן גרמניה ואנחנו בזה עוד לא הגענו לשום סיפוק ולשום עמק השווה.³⁵

על רקע הדברים האלה אין זה מפתיע שמשרד החוץ, ובייחוד שרת, השר העומד בראשו – שהובילו כמעט מאז הוקמה המדינה את תביעת השילומים מגרמניה באופן שיטתי ונחרץ עד להשגת ההסכם עמה בקיץ 1952³⁶ – היו בין יוזמי החוק, העוסק לכאורה בעניינים כלכליים מובהקים, אך משרת מטרה מדינית ראשונה במעלה ברמות תביעת השילומים, וכפי שהדגיש שרת: 'לפי הרושם שלי מכוון החוק בהחלט לעיכול הרכוש הגרמני על מנת שישמש בידנו שיעבוד או ערובה לתשלום המגיע לנו מגרמניה'.³⁷ שרת הוא שהחל חמש שנים לפני כן להוביל, בתפקידו כראש המחלקה המדינית בסוכנות, את התביעה הציונית לשילומים מגרמניה ועל חשבון השילומים הללו להעביר את נכסי הגרמנים בישראל לידים יהודיות.³⁸

ברור אפוא מדוע בגוף החוק בסעיפו הראשון הוצהרה מטרתו (לכנס את הרכוש הגרמני בארץ כ'ביטחון לסילוק תביעות של אנשים היושבים בישראל, או העשויים להתנחל

35. פרוטוקול ועדת חוץ וביטחון, 5 בספטמבר 1952, עמ' 10, ג"מ; וכן: פרוטוקול ישיבת הממשלה, 4 בספטמבר 1952, דברי משה שרת, עמ' 40, שם.

36. ראו בהרחבה אצל ויץ, 'משה שרת' (לעיל הערה 1); פרוטוקול ישיבת הממשלה, 15 בפברואר 1950, סעיף ט – שאלת היחסים עם גרמניה ובייחוד החלטת הממשלה: 'למסור למשרדי אוצר וחוף [...] ביצוע של שחרור כספי הפיזיים והתביעות מהגרמנים אגב מגע ישיר עם שלטונות גרמניה, ג"מ; שנער, בעול כורח ורגשות בשירות המדינה, עמ' 20-21; הסכם השילומים 1952; גולדמן, זכרונות, עמ' 250, המספר על פגישת בן-גוריון עם שרת מיד לאחר חתימת הסכם השילומים בקיץ 1952, ובה אמר בן-גוריון לשרת: 'שנינו, אתה ואני, זכינו לראות בהתגשמותם של שני נסים – הקמתה של מדינת ישראל וחתימת ההסכם עם גרמניה. אני הייתי אחראי לראשונה ואתה לשני'.

37. מכתב מ' שרת אל ג' לנדואר בסוכנות, 19 במרס 1950, ג"מ חצ/15/2416. וראו גם דבריו של ד' רוזן בדיוני הוועדה המיוחדת.

38. מכתב מ' שרתוק אל הנציב העליון, 4 ביוני 1945, ג"מ חצ/13/1866; מכתב מ' שרתוק למזכירות הוועדה האנגלו-אמריקנית, 28 במרס 1946, שם.

בה, מאת המדינה הגרמנית, מוסדותיה, שלטונותיה ורשויותיה – המרכזיים, המחוזיים, המקומיים והאחרים – או מאת גרמנים או תושבי גרמניה³⁹), דבר שאיננו שכיח בנוסחי חוקים, לא הופיע בחוק נכסי נפקדים ואף לא הופיע בטיטות הראשונות של חוק נכסי גרמנים שגובשו בשנת 1949 במשרד המשפטים.³⁹ זה היה יותר מרמז ברור לתביעת השילומים הכוללת, ולא רק מתן הצדקה לזכות המדינה במקרה הזה לשים את ידה על רכוש פרטי.⁴⁰

'מטרת-העל' של החוק היא גם שהנחתה את הממשלה בהחלטתה שלא להלאים את הרכוש הגרמני בישראל ולהשתמש בערכו לפי צויה העולים בעלי תביעות כלפי גרמניה ולצורכי המדינה בכלל, אלא למנות אפוטרופוס על הרכוש, המקפא חוקית כל אפשרות של שינויים במעמדו, חוץ מאלה הנתונים לסמכויותיו של האפוטרופוס עצמו. החשש היה שהלאמה תקבל תגובה בין-לאומית שלילית ותפגע בתכלית החשובה – נכונות גרמניה להיענות לתביעות הפיצויים של ישראל בגין השואה והכרה בין-לאומית בתביעות האלה.⁴¹

39. דברי הסבר ומטרות החוק מופיעים בדרך-כלל ב'דברי הסבר' הנמצאים רק בהצעת החוק (החוכרת הכחולה) ולא בחוק עצמו (החוכרת הלבנה). על כך שבטיטות הראשונות של הצעת חוק נכסי גרמנים שגובשו במשרד המשפטים לא הופיעה מטרת החוק בגוף החוק ראו: טיטות הצעת חוק נכסי גרמנים, 15 בנובמבר 1949, ג"מ חצ/1866.

40. וראו גם: מכתב היועץ המשפטי של משרד החוץ ש' רוזן אל סגן מנהל מחלקת החקיקה במשרד הפנים, 1 בדצמבר 1949, ג"מ חצ/1866.

41. דברי הכנסת, 23 בינואר 1950, עמ' 600-601, דברי שר האוצר א' קפלן בעת הדיון בקריאה ראשונה על חוק נכסי גרמנים. וראו גם: ג"מ חצ/1866 בהערה הקודמת; דברי הכנסת, 23 בינואר 1950, עמ' 590, 594, 596-599, 600-601. וראו גם דברי ז' ורהפטיג בא"כ, פרוטוקול הוועדה המיוחדת, 16 במאי 1950, שאמר בעניין זה: 'על עצם העניין הזה של חיסול [הרכוש הגרמני] יש לזה צעד פסיכולוגי. צריך ליצור כבר עכשיו את הרקע הפסיכולוגי נגד נכסי הגרמנים כדי שלא יבוא אלינו בטענות בפורום בין-לאומי'; רשומות: ספר החוקים, 56, 3 באוגוסט 1950; פרוטוקול הוועדה המיוחדת, דברי א' קפלן, 30 במאי 1950, א"כ. וראו גם: מכתב מנהל מחלקת העמים הבריטיים במשרד החוץ מ"ש קומיי אל שר החוץ, 18 באפריל 1950, ג"מ חצ/2416. נדגיש כי אכן התגובה הציבורית בגרמניה לאחר שאושר בקריאה ראשונה חוק נכסי גרמנים היתה קשה, ובסוכנות ובנציגות ישראל בגרמניה הובעו חששות 'שהגרמנים מצדם ינצלו את ההזדמנות הזאת כדי "לגמור" אתנו את חשבון החזרת הרכוש או הפיצויים. אמנם אין הם יכולים לעשות דבר כזה עד כמה שכבר פורסמו חוקים מתאימים, אולם הם יכולים לעכב את מתן החוקים החסרים לנו עוד ובכלל נוכל להיתקל בסבוטאג' מצדם: "לקחתם לכם את אשר היה לנו מחוץ לגרמניה ויותר אין לנו לא ברכוש ולא במטבע זה" וזאת היא הנימה שאנו שומעים מגרמניה בתגובה לדוחות בעיתונות על החוק שהובא לדיון בכנסת'. על כך ראו מכתבו של ג' לנדואר מהסוכנות אל שר האוצר קפלן ואל שר החוץ שרת, 15 במרס 1950, ג"מ חצ/2416. וכן ראו: מברק בהול של קונסול ישראל במינכן א' לבנה אל שר האוצר ואל היועץ המשפטי של משרד החוץ, 8 במרס 1950, הרומו שיש לעצור את הליכי החקיקה של חוק נכסי גרמנים מחשש לתגובת נגד גרמנית, ג"מ חצ/1865; מכתב לבנה אל משרד החוץ, 17 במרס 1950, שם.

ההכרח להתחשב בתגובה הבין-לאומית הן כדי להשיג את התכליות היותר מרכזיות – פיצויים מגרמניה – וגם לנוכח מעמדה הבין-לאומי של המדינה שזה עתה נוסדה, בא לידי ביטוי בשלושה נושאים נוספים בחוק: (א) חיקוקו של החוק בדומה לחוק דומה שחוקקה אנגליה בנוגע לרכוש הגרמני שבתחומה;⁴² (ב) זכויותיו של האפוטרופוס בקשר לנדל"ן גרמני; (ג) מעמדו של רכוש הכנסייה הגרמנית. בעוד סעיף 5 בחוק מקנה לאפוטרופוס בעלות מלאה על כל הנכסים הגרמניים, סעיף 12 מגביל את בעלותו על נכסי מקרקעין (ואלה היו רוב רובם של הנכסים הגרמניים בארץ) כך שאין הוא רשאי למכור מקרקעין שבבעלותו ולא להחכירם לתקופה שמעל שש שנים אלא לרשות הפיתוח בלבד – קרי לגוף ממשלתי. אשר לרכוש כנסייתי נקבע בסעיף 16 בחוק, כי שר האוצר רשאי לבטל את זכויות האפוטרופוס או לבטל את סמכויותיו בנכס מוקנה, בכל נכס המשמש מקום פולחן דתי או שהוא מוסד כנסייתי, דתי, תרבותי, חינוכי או מוסד צדקה או חסד.⁴³ ואכן, כמתוכנן וכצפוי השתמש השר בסמכותו, נכסי כנסייה ורכוש אחר שצוין לעיל לא נכללו כלל ברכוש שהוקנה לאפוטרופוס.⁴⁴

הפקעת הרכוש הכנסייתי מתחום טיפולו של האפוטרופוס נבעה כאמור מסיבות פוליטיות ומחשש לפגיעה במעמדה הבין-לאומי של ישראל ובאינטרסים חשובים שלה. במיוחד עמדה אז על סדר היום הבין-לאומי שאלת מעמדה של ירושלים, ולחצים בעניין הרכוש הכנסייתי הגרמני הגיעו למשרד החוץ בין היתר מהכנסיות הפרוטסטנטיות בארצות-הברית. אלה איימו 'כי יצטרפו לכנסיות הקתוליות במלחמה על בינאום ירושלים'.⁴⁵

42. מכתב היועץ המשפטי של משרד החוץ ש' רוזן אל סגן מנהל מחלקת החקיקה במשרד המשפטים, 1 בדצמבר 1949, ג"מ חצ/1866; שם, הערות האפוטרופוס הכללי על הצעת חוק נכסי גרמנים מנובמבר 1949, ג"מ כ/29.
43. רשומות: ספר החוקים, 56, 3 באוגוסט 1950.
44. על אודות טיפולה של המדינה ברכוש הגרמני הכנסייתי ראו בהרחבה: אורי ביאלר, צלב במגן דוד: העולם הנוצרי במדיניות החוץ של ישראל, 1948–1967, ירושלים 2006, עמ' 221–240.
45. פרוטוקול ישיבת הוועדה המיוחדת, 16 במאי 1950, עמ' 3–4, מתוך דברי היועץ המשפטי של משרד החוץ ש' רוזן, א"כ; פרוטוקול ישיבת הוועדה המיוחדת, 30 במאי 1950, דברי שר האוצר א' קפלן – משם הציטוט, שם; 9 ביוני 1950, דברי א' בלום, שם; 3 ביולי 1950, דברי זילביגר, שם. וראו ביקורתו החריפה של אורי צבי גרינברג בעת הדיון על החוק בקריאה שנייה ושלישית, דברי הכנסת, 26 ביולי 1950, עמ' 2346–2347, על שהרכוש הכנסייתי הוצא מתחום פעולתו של האפוטרופוס על נכסי גרמנים.

הסכם השילומים וזיקתו להסכם העקרונות על מחויבות ישראל לפיצויי הטמפלרים (1951–1952)

בסוף ספטמבר 1951 הצהיר קנצלר מערב גרמניה קונרד אדנאואר על נכונות ממשלתו למשא-ומתן עם ממשלת ישראל בסוגיית השילומים. הצהרה זו ואישור הכנסת מינואר 1952 לקיים משא-ומתן על שילומים מגרמניה אפשרו במרס 1952 את תחילתו של משא-ומתן בין נציגי שתי הממשלות, וזה הושלם בספטמבר באותה השנה. על אודות המשא-ומתן ועל פרטי הסכם השילומים נכתב לא מעט ועל כן לא ארחיב בעניין הזה.⁴⁶ יצוין רק כי תביעת ישראל הסתכמה ב-1.5 מיליארד דולר, מהם מיליארד אחד נתבע ממערב גרמניה וחצי מיליארד נתבע ממזרח גרמניה. תביעת ישראל התבססה על תחשיבי עלויות מימון קליטתם ויישובם מחדש בישראל של פליטי השואה ולא על נזקי השואה (שהוערכו בישראל בשבעה מיליארד דולר). בפועל התקיים משא-ומתן רק עם ממשלת מערב גרמניה בראשותו של הקנצלר אדנאואר. בסופו של המשא-ומתן הוסכם כי סכום השילומים שתעביר גרמניה לישראל יסתכם ב-0.75 מיליארד דולר, שערכם אז עמד על שלושה מיליארד מרקים גרמניים. התשלום הזה היה אמור להתפרס במשך 12 שנה ולהיות משולם בסחורות ובשירותים מגרמניה ובמימון הדלק שתקנה ישראל מאנגליה. סכום נוסף של 450 מיליון מרקים הועבר למדינת ישראל לטובת 'ועידת התביעות'. עוד סוכם כי ישראל לא תוכל להגיש תביעות נוספות לגרמניה 'הנובעות מאבידות שנגרמו עקב הרדיפות הנאציות', אך הסכם השילומים אינו מונע מאזרחי ישראל לתבוע מגרמניה את החזרת רכושם בגרמניה, פיצויים או 'תיקון אחר של מעשי עוול נציגוני-סוציאליסטיים' וזכויות שיצמחו לאזרחים ישראלים מכוח תחיקה אחרת בעתיד.⁴⁷

ואולם, הסכם השילומים לא היה יכול להיות מושג לולא הגיעו ישראל וגרמניה להסכם עקרוני נוסף העוסק בנכונותה של ישראל לפצות את הטמפלרים על רכושם בישראל. הסכם זה נחתם בצמוד לחתימה על הסכם השילומים. לראשונה מאז הקמת המדינה הסירה ישראל את סירובה לפצות את הטמפלרים. כיצד קרו הדברים וכיצד נוצרה הזיקה בין שני ההסכמים? על כך בשורות הבאות.

מאז עזבו אחרוני הטמפלרים את מדינת ישראל לא חדלה תביעתם לפיצויים על רכושם בישראל, שעבר מהממונה הבריטי על רכוש האויב לידי מדינת ישראל. סיוע רב בעניין זה קיבלו הטמפלרים מממשלת אוסטרליה שם התיישבו רובם לאחר שנאלצו לעזוב את ארץ-ישראל. כאמור, ממשלת אוסטרליה תבעה להשיב לטמפלרים את רכושם ותביעה זו

46. ראו לעיל הערה 1.

47. הסכם השילומים 1952, עמ' 95-124. את הנוסח המלא של הסכם השילומים ראו גם ברשומות: כתבי אמנה, ג, 69, עמ' 75-120. יודגש כי מעולם לא פוצו ישראל והעם היהודי על נזקי השואה. השילומים התבססו על עלות קליטת הפליטים.

היתה אחד הגורמים שהמריצו את ממשלת ישראל להתחיל כבר בשנת 1949 לחוקק את חוק נכסי גרמנים ולהעביר את רכוש הגרמנים מהממונה על רכוש האויב לאפוטרופוס על נכסי גרמנים. אוסטרליה חזרה על תביעתה כל אימת שנציגיה נפגשו עם נציגים רשמיים של מדינת ישראל.

למרות היותם של חלק מאנשי הקהילה הטמפלרית במפלגה הנאצית בארץ-ישראל ותמיכתם בנאצים ראתה ממשלת אוסטרליה בטמפלרים יסוד חיובי ביותר מבחינה התיישבותית. לפיכך היתה ממשלת אוסטרליה מעוניינת בהישארותם באוסטרליה ובעידוד טמפלרים אחרים שנמצאו בגרמניה לבוא ולהתיישב ביבשת. מסיבה זו גם הסכימה אוסטרליה ליישב את הטמפלרים כקבוצה, בניגוד למדיניות ההתיישבות שלה. אך עניינה ברכוש הטמפלרים בישראל לא נבע רק מרצונה להגן על נתיניה החדשים ולסייע להם. באמצעות רכושם יכלה ממשלת אוסטרליה, כאמור, להשיב לקופה הציבורית הוצאות לא מעטות שהוציאה מאז שנות הארבעים בקליטתם וביישובם של הטמפלרים. ישראל דחתה נמרצות את תביעת אוסטרליה,⁴⁸ אך האוסטרלים והטמפלרים לא ויתרו; במהלך חקיקת חוק נכסי גרמנים ואף לאחר אישורו הם ניסו לשנות את 'רוע הגזרה' ומחו על שישאל מחרימה רכוש פרטי. ישראל הבהירה חד-משמעית לנציגי אוסטרליה כי היא נאמנה למדיניות הממסד הציוני מאז 1945 ולפיה הרכוש הגרמני בישראל צריך לעבור לידי ישראל על חשבון תביעת הענק שישאל תובעת מגרמניה, ומה גם שנקבע בהסכם פריס כי לצורך פיצויים אפשר להשתמש ברכוש גרמני פרטי המצוי מחוץ לגרמניה. עוד טענה ישראל, שלאוסטרליה אין שום מעמד בסוגיה שכן הטמפלרים היו נתיני גרמניה בזמן שעזבו את ארץ-ישראל.⁴⁹

48. פרוטוקול ישיבת ועדת חוץ וביטחון, 5 בספטמבר 1952, ג"מ. כידוע תמכה אוסטרליה בתוכנית החלוקה משנת 1947 ובצירופה של ישראל לאו"ם.

49. תמצית שיחה בין נציגי משרד החוץ לשגריר אוסטרליה בישראל, 18 בינואר 1950, ג"מ חצ/1866; מכתב שגריר אוסטרליה בישראל אל משרד החוץ, 30 בינואר 1950, ג"מ חצ/2416/15; מכתב מ"ש קומי אל שגריר אוסטרליה בישראל, 30 בינואר 1950, ג"מ חצ/1860; תזכיר של מ"ש קומי בעניין ייצוג הטמפלרים על-ידי אוסטרליה, 23 בפברואר 1950, ג"מ חצ/1866/15; מכתב צירות ישראל בסידני שבאוסטרליה אל המחלקה לחבר העמים הבריטי במשרד החוץ, 12 במאי 1950, ג"מ חצ/1860; תזכיר מדיניות משרד החוץ בתגובה על דרישות אוסטרליה, 29 במאי 1950, שם; זיכרון דברים מפגישת שר האוצר עם ציר אוסטרליה, ל' בסיוון תש"י, שם; מכתב היועץ המשפטי של משרד החוץ אל אגף החקר, 2 ביולי 1950, שם; מכתב מ"ש קומי אל לשכת מנכ"ל משרד החוץ, 24 באוקטובר 1950, בצירוף טיוטת מכתב אל פורמן שגריר אוסטרליה, שם; מכתב היועץ המשפטי של משרד החוץ אל הממונה על רכוש האויב, 1 בנובמבר 1950, ג"מ חצ/1866/15; זיכרון דברים של ישיבת מועצת האפוטרופוס לנכסי גרמנים, 15 בנובמבר 1950, ג"מ חצ/1895/5; מכתב מ"ש קומי אל א' אילת בלונדון, 24 בנובמבר 1950, ג"מ חצ/1860; מכתב מ"ש קומי אל לינתון בסידני, 26 בדצמבר 1950, שם; מכתבו של פורמן שגריר אוסטרליה בישראל אל שר החוץ שרת, 12 ביולי 1950, שם; מכתב היועץ המשפטי של משרד החוץ ש' רוזן אל הממונה על רכוש האויב, 12 ביולי 1950, שם; מכתב ש' רוזן אל מ"ש קומי, 20 בנובמבר 1950, שם; Rutland (above note 2)

אוסטרליה לא הרפתה, מה גם שהיתה נתונה ללחצם של הטמפלרים. על אף תמיכתם בהקמת מדינת ישראל ובצירופה לארגון האומות המאוחדות, ולמרות היותם מודעים לעברם של הטמפלרים לא פסלו האוסטרלים כמעט כל דרך כדי ללחוץ על ישראל לשנות את מדיניותה בעניין הרכוש הגרמני שבשטחה. לקו זה תרם רבות שגריר אוסטרליה בישראל אוטו קרל וילהלם פורמן (Fuhrman), גרמני במוצאו. בהמלצת משרד ההגירה שלה גיבשה ממשלת אוסטרליה במחצית השנייה של שנת 1950 וברובה של שנת 1951 כמה וכמה הצעות פעולה: בחינה מחדש של מדיניות ההלוואות המסחריות לישראל, בחינה מחדש של קבלת מהגרים יהודים ליבשת, פנייה לבית-המשפט הבין-לאומי ושיתוף-פעולה עם ממשלת גרמניה כדי למנוע העברת שילומים מגרמניה לישראל או לחלופין לנכות את ערך הרכוש הגרמני בישראל מכספי השילומים כל עוד לא תשנה ישראל את מדיניותה. לבסוף הוחלט ללחוץ על ממשלת גרמניה הנמצאת במשא-ומתן עם ישראל על השילומים, כדי שישראל תסכים לפצות את הטמפלרים. משמע, לקשור את תביעת השילומים של ישראל מגרמניה ל'תביעת השילומים' של הטמפלרים מישראל, כך שלא יהיה אפשר לסכם בחיוב את התביעה הראשונה בלא סיכום בחיוב של השנייה.⁵⁰ דרך זו צלחה בסופו של דבר.

ישראל לא הופתעה מכוונת אוסטרליה להקשיח את יחסה אליה ואל הגירת יהודים ליבשת; על חלק מהכוונות שמעו נציגיה במפורש משגריר אוסטרליה בישראל.⁵¹ על רקע זה המליצו פקידים בכירים אחדים לשקול מתן פיצויים לטמפלרים בלי שחוק נכסי גרמנים ייפגע, וכן לבדוק כיצד נוהגת ממשלת אנגליה כלפי תביעות של גרמנים היושבים באוסטרליה ורכושם נמצא באנגליה. הוחלט אפוא בישראל להציע להתחיל בבדיקת ערך רכושם של הטמפלרים היושבים באוסטרליה.⁵²

על אף הנאמר לעיל, במחצית השנייה של 1950 ובמהלך שנת 1951 ממשלת ישראל לא היתה מודעת כלל לכוונותיה של ממשלת אוסטרליה לנהל מגעים עם גרמניה כדי ליצור זיקה בין השילומים שגרמניה חבה לישראל לבין פיצוי הטמפלרים על רכושם בישראל.

לימים יתנהלו מגעים אלה בין שתי המדינות בסדר בדרגות דיפלומטיות בכירות.⁵³ בשלהי שנת 1951, לאחר שאדנאואר הביע בפומבי הסכמה עקרונית לשלם לישראל פיצויים, טענו פקידים בכירים בישראל שצפויה תביעה של גרמניה לנכות את ערכו של רכוש הטמפלרים מכספי השילומים.⁵⁴ אך בכירים אלה, ובהם היועץ המשפטי של משרד החוץ שבתי רוזן, היו שותפים לדעה שיש לדחות על הסף את התביעה מבכמה טיעונים:

50. Rutland (above note 2), pp. 144-146.
51. זיכרון דברים מפגישת שר האוצר עם ציר אוסטרליה, ל' בסיוון תש"י, ג"מ חצ/1860; מכתב היועץ המשפטי של משרד החוץ ש' רוזן אל הממונה על רכוש האויב, 12 ביולי 1950, שם.
52. מכתב היועץ המשפטי של משרד החוץ, שם; זיכרון דברים של ישיבת מועצת האפוטרופוס לנכסי גרמנים, 15 בנובמבר 1950, ג"מ חצ/1895/5.
53. Rutland (above note 2), pp. 144-146.
54. מכתב האפוטרופוס הכללי ח' קדמון אל שר האוצר, 3 באוקטובר 1951, ג"מ חצ/1859/5; מכתב האפוטרופוס הכללי ח' קדמון אל שר האוצר, 15 בנובמבר 1951, ג"מ חצ/1860.

ראשית, חוק נכסי גרמנים מקפיא את הרכוש הגרמני כביטחון לתביעות של אזרחי ישראל מגרמניה; שנית, הרכוש המוקפא במסגרת חוק נכסי גרמנים צריך לשמש ביטחון לתשלום פיצויים מממשלת מזרח גרמניה; ושלישית, ישראל צמצמה את תביעתה לשילומים מגרמניה משבעה מיליארד דולר למיליארד וחצי הנדרש ליישוב הפליטים בארץ ולכן 'תביעה שכנגד (או תביעה ניכוי) היתה באה בחשבון רק במקרה של תשלום מלא של המגיע לנו ולא אחרי שהסכמנו להצטמצם בסכום קטן באופן יחסי. סכום השילומים מהווה מינימום שאינו סובל כל ניכוי [ההדגשות במקור].⁵⁵ עם זאת הוחלט בתחילת 1952 לבדוק את שווי הרכוש הגרמני לפי ערכו בשנת 1939.⁵⁶ במרס 1952 מסר האפוטרופוס על נכסי גרמנים את הערכתו הכוללת (לשנת 1939) של הרכוש המוקנה לו, וזו הסתכמה בשישה מיליון לא"י (בדיון בכנסת על חוק נכסי גרמנים העריך שר האוצר דאז, אליעזר קפלן, רכוש זה בשלושה מיליון לא"י). לא היה מקום להעריך את שווי של הרכוש לתחילת שנות החמישים, שכן 'הערכה כזאת היתה בלתי-מציאותית היות ובשביל רכוש בממדים כאלה אין קיים ערך לשוק. ועד כמה שקיימת עליית הערך הריאלי הרי עלייה כזאת היתה פרי פעולות הפיתוח של ממשלת ישראל שאין לקחת בחשבון לטובת הצד שכנגד'.⁵⁷

הטמפלרים בגרמניה ובאוסטרליה כאחד, שהיו מודעים היטב להתקדמות המשא-ומתן בין גרמניה לישראל על השילומים במהלך שנת 1952, לחצו גם על ממשלת גרמניה שלא לסכם את המשא-ומתן עם ממשלת ישראל בלא שיוסדר עניין פיצוי הטמפלרים. במרכז עמדה טענתם שרכושם בישראל הוקפא כביטחון למתן שילומים מגרמניה לישראל, והיות שאלה אמורים להינתן בקרוב, אין לישראל שום הצדקה שלא להחזיר לטמפלרים את רכושם בישראל.

55. מכתב האפוטרופוס הכללי ח' קדמון אל א"פ שנער, 12 בפברואר 1952, ג"מ חצא 1809/4.
56. מכתב האפוטרופוס הכללי ח' קדמון אל שר האוצר, 3 באוקטובר 1951, ג"מ חצא 1859/5; מכתב האפוטרופוס על נכסי גרמנים מ' שטיין אל היועץ המשפטי של משרד החוץ ש' רוזן, 8 באוקטובר 1951, שם; מכתב ש' רוזן אל האפוטרופוס על נכסי גרמנים, 19 באוקטובר 1951, ג"מ חצא 1860/1; מכתב האפוטרופוס על נכסי גרמנים מ' שטיין אל שר האוצר, 2 בנובמבר 1951, ג"מ חצא 1859/5; מכתב שר האוצר אל האפוטרופוס על נכסי גרמנים, 7 בנובמבר 1951, שם; מכתב האפוטרופוס על נכסי גרמנים מ' שטיין אל שר האוצר, 16 בנובמבר 1951, ג"מ חצא 1866/1; דוח על הרכוש הגרמני, ללא תאריך, ג"מ חצא 1860/7; מכתב האפוטרופוס הכללי ח' קדמון אל שר האוצר, 5 בנובמבר 1951, ג"מ חצא 1860/1; מכתב האפוטרופוס הכללי אל א"פ שנער, 12 בפברואר 1952, ג"מ חצא 1809/4; מכתב האפוטרופוס על נכסי גרמנים מ' שטיין אל א"פ שנער, 3 במרס 1952, בעניין הערכת שווי הרכוש הגרמני המוקנה בישראל, ג"מ חצא 1859/10.
57. מכתב האפוטרופוס על נכסי גרמנים מ' שטיין אל א"פ שנער, 3 במרס 1952, בעניין הערכת שווי הרכוש הגרמני המוקנה בישראל, ג"מ חצא 1859/10.

באותו הזמן, ולא מעט בלחצי הטמפלרים, החלה אוסטרליה ללחוץ על גרמניה באותו עניין ולאותה המטרה. לחצים אלה נעשו במגעים סודיים.⁵⁸ אוסטרליה יכלה לגזור גזרה שווה מתביעת ישראל שעמדה בבסיס המשא-ומתן על השילומים ולטעון שהיא זכאית לפיצויים מִישראל תמורת מימון יישובם של 'הפליטים הטמפלרים'. ממשלת גרמניה היתה אפוא נתונה במכש של לחצים, הן של הטמפלרים בגרמניה ובאוסטרליה והן של ממשלת אוסטרליה, ליצור זיקה מחייבת בין מתן שילומים לישראל לבין 'מתן שילומים' מישראל לטמפלרים.

חוץ מהלחצים היתה סוגיית הרכוש הגרמני המוקפא בישראל חלק מעניינה הכולל של ממשלת גרמניה בשחרור הרכוש הגרמני שהוקפא בידי מדינות שונות בעולם מאז פרצה המלחמה בשנת 1939.⁵⁹ לפי הסכם שחתמו מעצמות הכיבוש עם גרמניה ערב סיום משטר הכיבוש, גרמניה היתה רשאית לנהל משא-ומתן על הרכוש הגרמני שהחרימו בעלות-הברית מחוץ לגרמניה, אם רכוש זה עדיין לא נמכר. סעיף זה היה בניגוד לחוק הצבאי מס' 61 שפרסמו שלטונות הכיבוש בשנת 1951 ולפיו הופקעו זכויותיהם של בעלים גרמנים קודמים על כל רכוש הנמצא מחוץ לגבולות מערב גרמניה והופקע בידי ממשלות בעלות-הברית או ממשלות ניטרליות שבגבולותיהן נמצא הרכוש.⁶⁰ לחציהם של האוסטרלים ושל הטמפלרים מצאו אפוא בנקל דלת פתוחה. התוצאה היתה שכבר במרס 1952, בשלבים הראשונים של המשא-ומתן על השילומים בין ישראל לגרמניה, העלתה ממשלת גרמניה למשא-ומתן את סוגיית הרכוש הגרמני החילוני המוקפא בישראל. וכך דיווחה ממשלת ישראל: 'המשלחת הגרמנית [הודיעה לנו] באופן רשמי שיש לה הוראה מפורשת ממשלתה להכניס עניין זה [הרכוש הגרמני] למו"מ וכי היא אוספת חומר ותגישנו בזמן המתאים'.⁶¹ בתחילת יולי 1952, חודשיים לפני שנחתם הסכם השילומים, הגישה ממשלת גרמניה תביעה מסודרת. על התביעה ועל תגובת משלחת ישראל דיווח חבר המשלחת עלי נתן ליועץ המשפטי של משרד החוץ:

המשלחת הגרמנית עוררה בדיון מלא את שאלת הרכוש הגרמני בישראל בשיבת וועדת משנה שהתקיימה ביום 10 ביולי. בישיבה זו השתתפו מצדנו [יהודה] אבנר ואני. מהשיחה ההיא נתקבל הרושם הברור שהמשלחת הגרמנית אינה מחזיקה בידה

58. Rutland (above note 2), pp. 146-148; מכתב של ע' נתן ממשלחת השילומים אל היועץ המשפטי של משרד החוץ ש' רוזן, 11 ביולי 1952, ג"מ חצ/1866; מכתב המשלחת בהאג אל מ"ש קומיי, 12 באוגוסט 1952, ג"מ חצ/1860.

59. מכתבו של ע' נתן (לעיל הערה 58).

60. אליהו סלפטר, 'רכוש הטמפלרים הגרמניים והשילומים', הארץ, 17 באוגוסט 1952.

61. מכתב המשלחת בהאג (לעיל הערה 59). והשוו לעדותו של חבר המשלחת הישראלית למשא-ומתן עם הגרמנים אליעזר שנער (בעול כורח ורגשות בשליחות המדינה, עמ' 42), הטוען כי רק 'ברגע האחרון לפני סיום המו"מ [על השילומים, י"כ] העלו הגרמנים את תביעתם בסוגיית החזרת הרכוש החילוני הגרמני בישראל'. בעקבות שנער טענה גם שגיא (Sagi, *German Reparations*, pp. 140-148), וכפי שאנו רואים – אין הדברים נכונים.

פרטים מלאים ביחס לתביעה זו. היא קראה לפנינו חלקים מתזכיר שהוגש על-ידי בא כוח הטמפלרים בגרמניה העומדים בעניין זה בקשר עם משרד החוץ הגרמני. מאותם חלקי התזכיר שנקראו לפנינו נראה היה שלבעלי התזכיר ידיעה יסודית בבעיית הרכוש הגרמני בישראל. [...] תביעת הטמפלרים אינה להחזרת הרכוש בעין אלא תביעה לתשלום פיצויים עבור הרכוש שהוחרם. הטמפלרים מעריכים את שווי הרכוש כ-25 מיליון ליש"ט ובהתחשב עם דיוולואציה [...] כ-50 מיליון ליש"ט. תביעות אלו אינן כוללות את הרכוש הכנסייתי. כמו כן לא יכולנו לקבל תשובה מה שימש בסיס להערכה זו וכזכור שווי הרכוש לשנת 1939 הוערך בידי ישראל בשישה מיליון ליש"ט. לדברי המשלחת הגרמנית יושבים כיום כ-1500 טמפלרים באוסטרליה וכ-1000 בגרמניה ו-90% מהטמפלרים הללו הינם כיום אזרחי גרמניה, אולם הגרמנים לא יכלו להתחייב לגבי הדיוק של המספרים האלה. בתשובתנו הודגשנו את הקשיים הפוליטיים והפסיכולוגיים הגדולים שלנו שתעורר קשירת בעיית הרכוש הגרמני בישראל באיזה צורה שהיא עם חוזה השילומים. הבהרנו את הרקע של חוק נכסי גרמנים, בייחוד לאור סעיף 1 שבו והדגשנו שהרכוש המוחרם ישמש לסיפוק תביעות פרטיות של תושבי ישראל ולתביעות אלו אין כל קשר עם התביעה הגלובלית של מדינת ישראל המשמשת נושא הדיונים שלנו [שילומים]. כמו כן מדובר בחוק [נכסי גרמנים] על תביעות נגד גרמניה כולה [כולל מזרח גרמניה] ולא על תביעות המכוונות נגד הרפובליקה הפדרלית בלבד. גם אם נכון הוא שקיים בגרמניה חוק פיצויים והחזרת רכוש, הרי לאור יכולתה הכספית של הרפובליקה הפדרלית, לא יסופק אלא חלק של התביעות הצודקות של אזרחי ישראל, ואין לשלול מהם את הזכות במידה שתביעות אלו לא תסופקנה, לספק אותן מתוך הרכוש הגרמני בישראל, כשם שעשו עשרות מדינות אחרות לגבי תביעות אזרחיהן מתוך פדיון הרכוש הגרמני אשר בגבולותיהן [...] סיכמנו את הדיון בזה שעלינו לראות אותו כפרלימנרי בלבד ושנוכל לחדש הדיון בשאלה כאשר נקבל ממשלחת הגרמנים תזכיר מפורט אשר ממנו נראה מה היא התביעה, ממדיה ובאיזו מידה היא תביעת הרפובליקה הפדרלית עצמה ולא תביעת הטמפלרים כשהם לעצמם. דיון נוסף התקיים היום [11.7] לרגלי ביקורו של היועץ המשפטי של משרד החוץ הגרמני, פרופ' מוזלר [...] [הוא] חזר על הטענות הידועות של הגרמנים נגד הפקעת רכוש פרטי לסיפוק תביעות לרפרציות והדגיש שמצבנו שונה הוא מיתר המדינות באשר לא היינו במצב מלחמה עם גרמניה כי בשעת המלחמה מדינת ישראל לא היתה קיימת. אמנם אין הוא רוצה להתעלם מהנזקים העצומים שנגרמו לעם ישראל על-ידי הגרמנים, נזקים שאין אפשרות לתקנם, אולם מצד שני קשה לראות סיבה מדוע אנשים פרטיים בגרמניה ישמשו בני ערובה לתביעתנו גם אם תביעות אלו מוצדקות הן [...] המשלחת הגרמנית ציינה שמנסים עתה לאסוף את כל החומר וישתדלו להמציאו לנו בהקדם, והם גם עומדים בקשר עם באי כוח הטמפלרים באוסטרליה בעניין זה [...] בקשר לדיונים שבדודאי יתקיימו בקריה [משרדי הממשלה] בשאלה זו, ברצוני להפנות את תשומת לבך לשתי נקודות

חשובות בכל סיכום שנגיע אליו: א. שאלת תביעותיהם של הטמפלרים שהם אזרחי אוסטריה. אם באמת יסוכם שיש לשלם פיצויים איזה שהם לגרמניה בקשר לרכוש הטמפלרים אזרחי גרמניה, קשה יהיה להימנע מתשלום דומה לממשלת אוסטריה, בקשר לרכוש הטמפלרים אזרחי אוסטריה. ב. שאלת הרושם של הסדר כזה בינינו ובין הגרמנים על ממשלות ארה"ב, בריטניה וכו'. מדינות אלה התנגדו בעקשנות לכל ניסיון גרמני לעורר מחדש את בעיית הרכוש הגרמני במדינותיהן. אם אנו נגיע עכשיו לידי הסדר עם הגרמנים, הרי זה יהיה תקדים וקלף למיקוח שאין לו שיעור לגרמנים בתביעותיהם המקבילות כלפי המדינות הללו, ואין להניח שדעתן של מדינות המערב תהיה נוחה מהסדר זה.⁶²

מקבלי ההחלטות בישראל לא היו מוטרדים יתר על המידה מההתפתחויות האלה. עניינם באותה שעה של אמצע יולי 1952 התמקד במאמצים להשיג את המרב בהסכם השילומים.⁶³ אלא שכל שחלפו הימים והלכו וסוכמו הפרטים בעניין השילומים, כך הלכה והתעצמה הדרישה העקרונית של משלחת גרמניה בעניין הרכוש הגרמני בארץ. באמצע אוגוסט כבר היה ברור למשלחת ישראל שעניין הרכוש הגרמני הוא תנאי מבחינת הגרמנים לסיומו החיובי והמוצלח (כפי שנתפס בעיני הקברניטים בישראל) של המשא-ומתן על השילומים. אין ספק שלחצי הטמפלרים גברו וכך גם לחצי האוסטרלים. האופוזיציה לאדנאואר בתוך ממשלתו – ובמרכזה שר האוצר שלא הסכים לסכום העצום שאדנאואר הסכים להעניק לישראל, שלושה מיליארד מרקים ועוד כחצי מיליארד לוועידת התביעות – אף היא לחצה בעניין הטמפלרים. לימים התברר, לטענת משלחת ישראל, כי שר האוצר של גרמניה ניצל את המחלוקת בין ישראל לגרמניה בסוגיית הרכוש הגרמני בארץ כדי לנסות לטרפד את הסכם השילומים כולו. הוא פעל להקצנת עמדות גרמניה בעניין הרכוש בישראל כדי שלא יהיה אפשר להגיע להסכם עם ישראל וכך הוא יוכל 'לגבש התנגדות חזקה בחוגי השלטון והפרלמנט לחוזה השילומים כולו שתתיימר להיות מבוססת לא על שנאת ישראל אלא על הגנת זכויותיהם המקופחות של הגרמנים'.⁶⁴ משלחת גרמניה עצמה, נוסף על הנימוקים שהעלתה בעבר, ציינה עתה כי 'בחוק שלנו [חוק נכסי גרמנים] כתוב במפורש שאנו מחזיקים רכושם זה כעירבון עבור תביעות האזרחים הישראלים נגד גרמניה. הטענה היא שמאחר שגרמניה מסלקת כעת את התביעה הגלובלית וכן מרחיבה התחיקה לפיצויים

62. ראו מכתבו של ע' נתן (לעיל הערה 58).

63. ראו למשל: מכתב אישי וכמוס בהחלט שעליו חתום בין השאר שנער, ללא תאריך, אך ברור שהוא ממהלך המשא-ומתן על השילומים בשנת 1952, ג"מ חצ/2417; שנער, בעול כורח ורגשות בשירות המדינה.

64. על כך ראו: מכתב המשלחת בהאג אל שר החוץ, 27 באוגוסט 1952, ג"מ חצ/1860. וכן ראו את דברי שרת בממשלה ערב חתימת הסכם השילומים: 'עניין הטמפלרים הפך למסמר ההתנגדות בפי שר האוצר [הגרמני]. כל ההתנגדות מיוצגת בקבינט על-ידי שר האוצר'. פרוטוקול ישיבת הממשלה, 4 בספטמבר 1952, עמ' 21, ג"מ.

והחזרת רכוש ליחידים לפי הסכם עם היהדות העולמית, הרי אין עוד סיבה להמשך החרמת רכוש הטמפלרים'.⁶⁵ בדיווח למשרד החוץ בירושלים בהקשרה של טענה זו לא היה לחברי משלחת ישראל אלא להודות כי 'הם מכים אותנו בחוק שלנו ויש ממש בטענה'.⁶⁶ מבחינת ישראל, חוק נכסי גרמנים שנועד במקורו להמריץ את גרמניה להיכנס למשא-ומתן עם ישראל על שילומים היווה כעת מכשול לסיכומו החיובי של המשא-ומתן.

במצב עניינים זה, כשהיה ברור לשר החוץ שרת, האישיות הדומיננטית בהנהגת ישראל בנושא הזה, כי סיכומו המוצלח של המשא-ומתן על השילומים תלוי בנסיגת ישראל מהעיקרון שלא להתדיין על הרכוש הגרמני החילוני בישראל, לא נותר אלא לוותר. תחילה הורה שרת למשלחת כי 'אין להראות יחס עיקש מוחלט בנדון'.⁶⁷ לראשונה מאז 1945 שינתה ישראל את האסטרטגיה שלה בנוגע לתביעתה המוחלטת על הרכוש הגרמני החילוני בישראל. הקברניטים בישראל לא רצו לסכן את הישגי ישראל במשא-ומתן עם גרמניה, וגם לא רצו לדחות את השלמתו. על עצם ההישג דיבר שרת בכנסת כבר בתחילת מאי 1952, לפני שגרמניה הסכימה לשלם 3.45 מיליארד מרקים.⁶⁸ זאת ועוד, ישראל היתה זקוקה לכספי השילומים לאחזקת כלכלתה וברקע עמד החשש שלא לזמן רב תסכים גרמניה להתדיין עם ישראל על שילומים. הגישה הפרגמטית הצרופה שנקטה הממשלה בעצם הנכונות להתדיין עם גרמניה על שילומים⁶⁹ מצאה שוב ביטוי בהסכמה עקרונית להתדיין על הרכוש הגרמני בישראל. דומה כי שרת, שהיה מיוזמיו של חוק נכסי גרמנים ותוכנו המיוחד, חוק שלא החריס את הרכוש הגרמני אלא רק הקפיא אותו כ'קלף מיקוח' במסגרת תביעותיה של ישראל מגרמניה, יכול גם לנמק את הנחייתו למשלחת בכך שהושגו תביעותיה של ישראל לשילומים וניטל העוקץ מסירוב של ישראל לדון בסוגיית הרכוש הגרמני.⁷⁰ אין זה מפתיע אפוא, כפי שנראה להלן, שההסכם בנושא הרכוש הגרמני בישראל, שנחתם יחד עם הסכם השילומים בספטמבר 1952, יצר זיקה ברורה לחוק נכסי גרמנים.

אלא שלא הכול במשרד החוץ (וגם במשרדים אחרים) היו שלמים עם ויתורו של שר החוץ. הפקידות הבכירה במשרד, שהנחתה את משלחת ישראל בהאג, הביעה נכונות שמשלחת ישראל תבטיח למשלחת גרמניה כי ישראל תנהל משא-ומתן עם גרמניה על הרכוש הטמפלרי בישראל, אך רק לאחר שייחתם הסכם השילומים. הפקידים חששו מאוד מיצירת הזיקה בין שני הנושאים ונימקו זאת בחשש מתגובת דעת הקהל בישראל על

65. מכתב המשלחת בהאג אל מ"ש קומיי, 12 באוגוסט 1952, ג"מ חצ/1860.

66. שם. וכן ראו הכתבה 'אוסטרליה ותביעת הטמפלרים', הארץ, 12 באוגוסט 1952.

67. מכתב המשלחת בהאג אל מ"ש קומיי, 12 באוגוסט 1952, ג"מ חצ/1860.

68. הסכם השילומים 1952, עמ' 89.

69. על גישתו הפרגמטית של שרת ראו: וייץ, 'משה שרת' (לעיל הערה 1).

70. על כך רומז בכיורו שרת ברבריו בממשלה ימים ספורים לפני החתימה על הסכם השילומים. פרוטוקול ישיבת הממשלה, 4 בספטמבר 1952, עמ' 40, ג"מ.

שממשלת ישראל מפצה 'נאצים ארץ-ישראליים' לשעבר, דבר שמבחינה מדינית פנימית לא יהיה נח לממשלת ישראל'. הפקידות הבכירה גם טענה כי:

(א) בחוק שלנו לנכסי גרמנים כתוב 'בטחון לסילוק תביעות של אנשים היושבים בישראל', כלומר למעשה אין לחוק זה כל קשר עם התביעה לשילומים [ברור ששרת ידע שטיעון זה הוא למצער בעייתי, י"כ] ואף אין הוא בא על סיפוקו על-ידי הסכם בין ממשלת בון והארגונים בדבר הטיפול בתביעות אישיות [...] (ב) היכולים אנו להתחייב בצורה כזאת בדבר אופן תשלום להסדר בעתיד עם הטמפלרים מבלי שיחדשו הלותרנים מיד לחצם להתחייבות דומה בקשר להסדר הנוכחי. מבחינה מוסרית תביעתם חזקה לאין ערוך מזו של הטמפלרים והם ערים מאד לכל ויתור לתובעים גרמניים אחרים.⁷¹

מצב עניינים זה העמיד את משלחת ישראל במצב קשה במיוחד. היה ברור לחבריה מעמיתיהם הגרמנים כי בלי סיכום בגוף הסכם השילומים בעניין הרכוש הגרמני שבישראל לא יחתם הסכם השילומים. מסמך מפורט שהגישו הגרמנים למשלחת ישראל בשבוע השלישי של אוגוסט 1952 (כשבועיים וחצי לפני חתימת הסכם השילומים) העמיד את התביעה הגרמנית על יותר מ-15 מיליון ליש"ט (תביעה שמשלחת ישראל דחתה על הסף בטענה שאיננה מבוססת – ישראל העריכה את הרכוש בשלושה עד שישה מיליון ליש"ט). עוד היה ברור למשלחת ישראל, כי לא רק שקובעי המדיניות בממשלת גרמניה נתונים בלחץ עצום מבית ומחוץ בעניין הרכוש הגרמני בארץ, אלא שקיצוניותם בעניין קשורה גם לסוגיה כללית במדיניות החוץ שלהם, שצוינה לעיל – מאמצים נמרצים להחזרת הרכוש הגרמני המוקפא בעולם כולו. משר החוץ קיבלה המשלחת 'אור ירוק' לנהל משא-ומתן בעניין הרכוש הגרמני, אך כאמור, הפקידות הבכירה שהנחתה את המשלחת עמעמה מאוד את האור הירוק הזה. לפיכך החליטה המשלחת לפנות אל שר החוץ שרת ולנהל עמו מגעים ישירים שיאפשרו את החתימה על הסכם השילומים שיכלול סיכומים בעניין הרכוש הגרמני, שבהם הנזקים לישראל מבחינת דעת הקהל הפנימית (וכידוע היתה בישראל ביקורת רבה על עצם המשא-ומתן עם גרמניה על שילומים), התגובה בעולם, ועלות התשלום שתוטל על ישראל יהיו מזעריים ככל הניתן.⁷²

זה היה הרקע לכך שב-18 עד 25 באוגוסט התנהלה חליפת מברקים תכופה ונוקבת בין המשלחת לשרת. ב-18 באוגוסט הבריקה המשלחת לשרת את המלצותיה בזו הלשון:

71. מכתב המשלחת בהאג אל משרד החוץ, 18 באוגוסט 1952, ג"מ חצ/1866. וראו גם: תזכיר בעניין שילומים מגרמניה: תביעות הקתולים, הלותרנים והטמפלרים, ג"מ חצ/1860; מכתב י' בן-מאיר אל מ"ש קומי, 26 באוגוסט 1952, ג"מ חצ/1866; מכתב האפטרופוס הכללי ח' קרמון אל היועץ המשפטי של משרד החוץ, 3 בספטמבר 1952, שם.
72. מכתב המשלחת בהאג אל שר החוץ, 18 באוגוסט 1952, ג"מ חצ/1860; סיכום ישיבת ועדת הרכוש הגרמני, 22 באוגוסט 1952, חצ/1859; מכתב משלחת השילומים אל היועץ המשפטי של משרד החוץ, 24 באוגוסט 1952, ג"מ חצ/1860; מכתב מ"ש קומי אל חברי ועדת הרכוש הגרמני, 19

עניין הטמפלרים יחייב תשובה בימים הקרובים ביותר. להלן המלצות המשלחת להחלטת הגורמים הנוגעים בדבר בממשלה: (א) יישלח מכתב מראשי משלחתנו בשם ממשלת ישראל אל ראש המשלחת הגרמנית אשר לא יהווה חלק מהסכם השילומים. (ב) במכתבינו נודיע על נכונותנו לשאת ולתת עם גרמניה על תביעות הטמפלרים אזרחי גרמניה. (ג) נהיה מוכנים לבסס המו"מ על נכונות עקרונית של ממשלת ישראל לשלם לטמפלרים פיצויים עבור הרכוש המוקנה בידי האפוטרופוס על נכסי גרמנים. (ד) כצינור לקביעת סידורי המו"מ תשמש משלחת ישראל בגרמניה. (ה) תביעות הטמפלרים תהיינה מיוצגות באופן בלעדי על-ידי ממשלת גרמניה וזו תערוב שלא תרשה כל פעולה שהיא מצד הטמפלרים על דעת עצמם. (ו) סכום הפיצויים ישולם במרקים וייוקף בפרופורציה מתאימה על חשבון התשלומים השנתיים שיגיעו לישראל לפי הסכם השילומים. (ז) המו"מ יתחיל לאחר שיהיו בידי ממשלת גרמניה כל המסמכים הדרושים המוכיחים בעלות התובעים ואזרחותם וכיו"ב ומכל מקום לא לפני שישה חודשים לאחר הגיע הסחורות הראשונות לפי הסכם השילומים לישראל. אנא הבריקו את תשובתכם בהקדם האפשרי ביותר.⁷³

שרת לא יכול לאפשר את התמוססות הסכם השילומים או דחיית החתימה עליו. עם זאת הוא לא יכול לאפשר סיכום בעניין הרכוש הגרמני בארץ שיעיב מבית ומבחוץ על ההישג בעצם הסכם השילומים. הוא הבריק אפוא למשלחת ב-25 באוגוסט בזו הלשון:

(א) מבינים שאין מנוס מסיפוק תביעתם [של הגרמנים] אך מתנגדים לחלוטין לנוסחה של תשלום פיצויים מצידנו בעד רכוש זה יען אין לנו כל עניין להופיע כלפי פנים כמשלמים פיצויים לנאצים וכלפי חוץ כקובעים תקדים לתשלום פיצויים בעד רכוש גרמני בעולם. הנוסחה מוכרחה להיות כי רכוש הטמפלרים שקיבלנו הוא חלק

באוגוסט 1952, ג"מ חצ 1859/5; תזכיר המשלחת הגרמנית לשילומים שנמסר למשלחת ישראל, 20 באוגוסט 1952, ג"מ 5724/17; הערכת הרכוש הגרמני שנעשתה בידי הגרמנים, ג"מ חצ 1850/1; מכתב המשלחת בהאג אל שר החוץ שרת (מידי-אישי), 21 באוגוסט 1952, ג"מ חצ 1866/1; המשלחת בהאג אל שר החוץ שרת (בהול-אישי), 22 באוגוסט 1952, שם; מכתב האפוטרופוס הכללי ח' קרמון אל היועץ המשפטי של משרד החוץ, 3 בספטמבר 1952, שם; מכתב י" בן-מאיר אל מ"ש קומי, 26 באוגוסט 1952, שם; וגם: דוח משלחת ישראל על השלב השני של השיחות בעניין הרכוש הגרמני החילוני, שהתקיים בינואר ובפברואר 1954 ברומא, 29 במרס 1954, ובו דיווחה המשלחת כי 'מחומר סודי שבידינו מסתבר כי מאז ומתמיד טען המשרד הקבוע של הטמפלרים כי ערך רכוש המקרקעין הוא 15 מיליון ליש"ט. לסכום זה טענו יש להוסיף כתמורה של ציוד, כספים וכולי סכום של כ-5-6 מיליון ליש"ט', ג"מ חצ 1860/2.

⁷³ מכתב המשלחת בהאג אל שר החוץ, 18 באוגוסט 1952, ג"מ חצ 1860/1. וכן: מכתב המשלחת אל שרת, 21 באוגוסט 1952, ג"מ חצ 1866/1; מכתב המשלחת אל שרת, 22 באוגוסט 1952, שם; מכתב שרת אל המשלחת, 25 באוגוסט 1952, שם; מכתב המשלחת אל שר החוץ, 27 באוגוסט 1952, ג"מ חצ 1860/7; טיוטת הצעה של ישראל לחילופי מכתבים בין ישראל לגרמניה בעניין הרכוש הגרמני החילוני בישראל, 25 באוגוסט 1952, שם.

מהשילומים המגיעים לנו ואנו מוכנים להביאו בחשבון. זאת אומרת לנכות את שווי מהסכום הכולל של תביעתנו. [אני] חוזר ומדגיש, העמדה היא לא שאנו משלמים פיצויים בעד רכוש גרמני אלא על-ידי לקיחת הרכוש הגרמני כבר קיבלנו מהם משהו על חשבון השילומים ואנו מביאים זאת בחשבון. (ב) להלכה יכולנו לטעון כי מכיוון שתבענו ביליון וחצי [דולר] ואנו מקבלים רק 750 מיליון, הרינו זוקפים שווי הרכוש הטמפלרי לחשבון 750 מיליון שאיננו מקבלים, אך מכיוון שעלינו להגיע להסכם עם [ממשלת] בון הננו מסכימים לנסיגה לקו שני.⁷⁴

אך גם הגרמנים, ובהם חברי קבינט שתמכו לאורך כל המשא-ומתן בעמדת ישראל, לא ויתרו וניהלו בשבוע האחרון של אוגוסט 1952 'מאבק קשה' עם משלחת ישראל, ו'ויכוח ארוך וחריף', כהגדרת משלחת ישראל.⁷⁵ על-פי עדות שרת בממשלה, ימים ספורים לפני חתימת הסכם השילומים, נטען בימים ההם באופן בולט בציבוריות הגרמנית כי: 'מה זאת אומרת, אנו משלמים ליהודים, אנו משלמים למדינת ישראל בשבילה ובשביל היהודים. מדינת ישראל לקחה רכוש של גרמנים, האם אנו לא נדאג לאחינו?! צריכים לסדר חשבון, אי אפשר אחרת, אנו זהירים מאד בזכויותיהם של היהודים, האם זכויות אחינו נפקיר?!'. האינטרס הגרמני היה הפוך מהישראלי. הן לצורכי פנים והן לצורכי חוץ היה חשוב להם להגיע להסכם מסודר ומחייב בעניין הרכוש הגרמני בישראל וליצור זיקה בין הסכם על שילומים להסכם על הרכוש הגרמני בארץ ולהראות שגם ישראל משלמת שילומים לגרמנים ומשחררת רכוש גרמני מוקפא. אשר על כן הם תבעו לכלול את עניין הרכוש הגרמני בישראל בתוך הסכם השילומים. מנגד, ישראל דרשה במפגיע שלא לכלול עניין זה בתוך הסכם השילומים אלא להסתפק בחילופי מכתבים בין המשלחות בעניין משא-ומתן בין המדינות בעניין הרכוש הגרמני בישראל.⁷⁶

74. מכתב שרת אל המשלחת, 25 באוגוסט 1952, ג"מ חצ/1866. בפורום אחר הבהיר שרת כי לא היה אפשר להעלות את האפשרות שהעלה בסעיף ב', שכן מוצאם של כל הטמפלרים היה ממערב גרמניה. 'בגרמניה המזרחית אף פעם לא היו שם אלא רק הם גם אבות אבותיהם לא היו אף פעם בגרמניה המזרחית', והמערב פורס עליהם את כנפיו. על כך ראו: פרוטוקול ישיבת הממשלה, 4 בספטמבר 1952, עמ' 40, ג"מ; פרוטוקול ישיבת ועדת חוץ וביטחון, 5 בספטמבר 1952, עמ' 10, שם. יש להניח ששרת היה ער לכותרות העיתונים שהופיעו בישראל בימים ההם והתייחסו בשלילה לתביעת הטמפלרים. מעריב, 10 באוגוסט 1952, הכתיר את רשימתו של עזריאל קרליבך בכותרת 'חלוצי הנאציזם במזרח התיכון'. הבוקר, 12 באוגוסט 1952, יצא בכותרת 'הטמפלרים תובעים'. ידיעות אחרונות, 8 בספטמבר 1952, קבע את הכותרת 'ישראל תשלם פיצויים לטמפלרים'. ואילו חרות, 13 באוקטובר 1952, יצא בכותרת 'ממשלת ישראל מדחי אל דחי: בקרוב יתחיל משא-ומתן לשחרור הרכוש הנאצי המוקפא בישראל'.

75. מכתב המשלחת בהאג אל שר החוץ שרת, 27 באוגוסט 1952 — משם הציטוט הראשון, ג"מ חצ/1860; מכתב המשלחת אל שר החוץ שרת, 22 באוגוסט 1952 — משם הציטוט השני, ג"מ חצ/1866.

76. פרוטוקול ישיבת הממשלה (לעיל הערה 74), עמ' 41, וכן ראו הנוסח המוצע לחילופי מכתבים (לעיל הערה 73). ראו גם: מכתב המשלחת בהאג אל שר החוץ, 19 באוגוסט 1952, ג"מ חצ/1860.

בצד האינטרסים המנוגדים, לממשלות ישראל וגרמניה – וודאי לראשיהן – היה גם אינטרס משותף – להגיע כמה שיותר מהר למעמד החתימה על הסכם השילומים שכבר היה מוכן לחתימה. אינטרס זה הוא שמנע עלייה על שרטון והביא לידי הסכמה בין הצדדים כי סוגיית הרכוש הגרמני בארץ לא תיכלל בהסכם השילומים (כדרישת ישראל) וגם לא תצוין בחילופי מכתבים (כדרישת גרמניה). ההסכמה היתה לנסח הסכם נוסף בין ישראל לגרמניה, לצד הסכם השילומים, בדבר כניסה למשא-ומתן בין הצדדים בעניין הרכוש הגרמני בישראל. גם מאחורי כל שורה בהסכם זה עמד משא-ומתן נוקב.⁷⁷ גרמניה באה על סיפוקה בעצם הסכמת ישראל להתדיין על מתן פיצויים בגין רכוש הטמפלרים. לשון אחרת – ישראל קיבלה את העיקרון שעליה לפצות את הטמפלרים. זאת ועוד: כפי שנראה בהמשך, ההסכם קבע ששווי הרכוש יוערך על-פי שווי המשא-ומתן ולא על-פי ערכו בשנת 1939, כפי שרצתה ישראל. במילים אחרות, הגרמנים ייהנו מהעלייה הדרמטית בערך הקרקע. לעומת זאת יכלה ישראל להצביע אולי על הישג זעיר ולפיו, לפחות פורמלית לא נכרך הסכם פיצוי הגרמנים עם הסכם השילומים. עם זאת, כפי שאפשר לראות מנוסח ההסכם עצמו, התקשתה ישראל להכחיש כי איננה משלמת פיצויים לבעלי עבר נאצי וכי איננה קובעת תקדים לתשלום פיצויים בעד רכוש גרמני בעולם.

ההסכם עצמו נחתם בלוקסמבורג ב-10 בספטמבר 1952 – באותו מקום ובאותו היום שנחתם הסכם השילומים. זה היה הסכם עקרונית קצר בלבד, ולא עסק כלל בפרטים כפי שעשה הסכם השילומים. הוא הצהיר שבתוך ארבעה חודשים יחל משא-ומתן בעניין הרכוש הגרמני וקבע את עקרונותיו הכלליים: (1) המשא-ומתן יתייחס לרכוש הגרמני החילוני בלבד 'במשמעות סעיף קטן (ה) לסעיף 2 לחוק נכסי גרמנים 1950'. סעיף זה קובע כי 'נכס גרמני' פירושו – נכס המצוי בשטח המדינה ביום שחוק זה נכנס לתוקפו וגרמני הוא בעליו (אזרח או נתין גרמני החל ב-30 בינואר 1933) וכולל נכס אשר ערב אותו יום היה מוקנה לממונה על רכוש האויב או לאפוטרופוס על נכסי נפקדים וערב אותה הקנייה היה בעליו גרמני. המשא-ומתן לא ישפיע בשום פנים על הסכמים שנחתמו או על משא-ומתן שמתנהל אודות רכוש השייך או היה שייך לארגונים כנסייתיים או למוסדות צדקה. כלומר המשא-ומתן יעסוק ברכוש הטמפלרים בלבד. (2) ממשלת גרמניה, היא ורק היא, תייצג במשא-ומתן את הפרטיים בעלי התביעות בעניין – בין שהם אזרחי ובין שהם בעלי נתינות חדשה (כלומר אוסטרים). אזרחים בעלי נתינות שאיננה גרמנית (כלומר אוסטרים) יהיו חייבים לתת הסכמתם לכך שממשלת גרמניה, והיא בלבד, תייצג את האינטרסים שלהם במשא-ומתן עם ישראל. כך גם ממשלת המדינה שאזרחותה נרכשה על-ידי אזרחים גרמנים לשעבר (כלומר אוסטריה) חייבת לתת את הסכמתה שגרמניה, היא ורק היא, תייצג את אזרחיה במשא-ומתן זה. (3) ממשלת גרמניה לא תתמוך בשום

77. מכתב המשלחת בהאג אל שר החוץ, 27 באוגוסט 1952, ג"מ חצ/1860; פרוטוקול ישיבת הממשלה (לעיל הערה 74), עמ' 41.

תביעה בעניין כנגד ישראל שלא תיעשה באמצעות ממשלת גרמניה. (4) תשלום ישראל בגין הרכוש הגרמני החילוני המצוי בגבולותיה יהיה על-פי שוויו בעת המשא-ומתן. (5) סכום התשלום שייקבע שעל ישראל לשלם בגין הרכוש החילוני הגרמני יהיה במרקים וינוכה מכספי השילומים הנזקפים לישראל על-ידי גרמניה מתוקף הסכם השילומים שנחתם באותו מקום ובאותו יום. (6) ממשלת ישראל התחייבה לנהוג בשקיפות בכל הקשור למסמכים שברשותה על אודות הרכוש או שוויו. (7) אם המשא-ומתן לא יסתיים בתוך תשעה חודשים מיום פתיחתו ימונה מתווך שפסיקתו תהיה סופית. אם ישראל וגרמניה לא יבואו לכלל הסכמה על זהות המתווך, יכריע בעניין מלך דניה, או מלך נורווגיה או מלך שוודיה.⁷⁸

אין זה מפתיע שבהודעה מפורטת לעיתונות מטעם משרד החוץ של ישראל, שנמסרה ב-10 בספטמבר 1952 בעניין הסכם השילומים,⁷⁹ לא צוין ולו ברמז כי ישראל חתמה באותו יום על הסכם נוסף, הסכם לפיצוי הטמפלרים. דעת הקהל בישראל לא היתה מקבלת באהדה, בלשון המעטה, הסכם זה והיה עדיף שלא לפרסמו בשעה שלהסכם השילומים עצמו היתה אופוזיציה לא קטנה.

ההסכמים המפורטים בין ישראל לגרמניה ובין גרמניה לאוסטרליה (1962, 1965)

בהתאם להסכם העקרונות מספטמבר 1952 החל בשנת 1953 משא-ומתן בין ישראל לגרמניה לקביעת סכום הפיצויים שתשלם ישראל לגרמניה עבור רכוש הטמפלרים. זה היה משא-ומתן ארוך ומייגע שעסק בפרטי פרטים והסתיים בהסכם רק כעבור עשר שנים, לאחר כמה וכמה סככים של מפגשים בין הצדדים.

ההסכם נחתם בז'נבה במאי 1962 לאחר ששני הצדדים נואשו מלגשר בעצמם על הפערים והחליטו למנות מתווך מוסכם.⁸⁰ לאורך כל עשור שנות המשא-ומתן נכח משקיף אוסטרלי בדיונים ונציגות של הטמפלרים היתה בסמיכות מקום לחדרי הדיונים. הטמפלרים היו מצוידים בנתונים ארכיוניים רבים שסיפקו להם בין השאר הארכיונים האוסטרליים, לשם העבירו הבריטים את החומר בתום המנדט על ארץ-ישראל. את החומר

78. הסכם השילומים 1952, עמ' 165-166. ההסכם מופיע גם ברשומות: כתבי אמנה, ג', 70, עמ' 121-122. והשוו: מכתב המשלחת בהאג אל שר החוץ שרת, 18 באוגוסט 1952, ג"מ חצ' 1860/13; תוכן המכתב שהציעה ישראל כתחליף להסכם (לעיל הערה 73), ג"מ חצ' 1860/7.

79. פרוינדליך, תעודות למדיניות החוץ של מדינת ישראל, 7, תעודה מס' 224, עמ' 349.

80. Rutland (above note 2), p. 148; דוח מיום 16 באוגוסט 1953 על המשא-ומתן בעניין הרכוש הגרמני החילוני, שהתקיים בקופנהגן מ-14 ביולי 1953 עד 20 ביולי 1953, ג"מ חצ' 1859/10.

המתאים העבירו הטמפלרים למשלחת גרמניה למשא-ומתן עם ישראל.⁸¹ עד כמה היו הטמפלרים והאוסטרלים מעורבים באופן משמעותי ביותר מאחורי הקלעים במשא-ומתן בין גרמניה לישראל מעידים בין השאר הדיווחים למשרד החוץ שהעבירה משלחת ישראל.⁸²

לא כאן המקום לפרט את מהלך המשא-ומתן ואת אסטרטגיות הצדדים. יצוין רק שהתארכות המשא-ומתן נבעה גם ממחלוקות ארוכות ועמוקות בין הצדדים על עצם היקפו של הנדל"ן (דיונים התקיימו אפילו על מטרים בודדים) ועוד יותר על שערך הרכוש ועל התאריך הקובע שביחס אליו יתבצע השערוך. דיונים מתישים התקיימו למשל על ערכם של שטחי שרונה, שרובם נמכרו כזכור לפני הקמת המדינה בידי הממונה הבריטי על רכוש האויב. הצדדים נעזרו גם בחוות דעת של מומחים בין-לאומיים, במחקרים ובחוות דעת כלכליות ומשפטיות, וכן נעשו מדידות ושמאוויות מורכבות מתוך הישענות על חומרים ארכיוניים, שחלקם כבר היה באנגליה ובאוסטרליה. אחד הטיעונים המרכזיים של ישראל במהלך המשא-ומתן היה, שאף-על-פי שבהסכם העקרונות משנת 1952 נאמר ששווי של הרכוש ייקבע למועד המשא-ומתן, אין זה נכון שהטמפלרים שתמכו במפלגה הנאצית ייהנו מעליית ערך הקרקע בישראל, שהיא בלא ספק תוצאה מהעלייה היהודית כתוצאה מהמשטר הנאצי באירופה.⁸³ אין הטמפלרים רשאים ליהנות מעליית מחירים שנגרמה אחרי תאריך זה [1937] על-ידי עליה המונית כתוצאה ישירה מרדיפות היטלר, עימהם הטמפלרים, שהיו כולם חברי המפלגה הנאצית, הזדהו באופן פעיל ביותר'. וכמו כן: 'בשום אופן לא נוכל להסכים להערכה לפי שנת 1947/8 [...] בתקופה שהמחירים הגיעו לשיאם בגלל הגבלות במכירת קרקעות בזמן המנדט וכן הוראות פנימיות על איסור מכירת קרקע ליהודים שקיבלו הטמפלרים מהמפלגה הנאצית בגרמניה'.⁸⁴ ברקע הדברים, ישראל היתה חייבת להביא בחשבון שלכל שיטת שערוך והיקפה תהיה משמעות במשא-ומתן בעתיד עם הערכים על הנדל"ן שהותירו אחריהם העוזבים את תחומה ושנתפס במסגרת חוק נכסי נפקדים וחוק רשות הפיתוח. על כן היה עליה לנקוט משנה זהירות. לא היה מדובר אפוא

81. דוח מיום 22 במרס 1954 על השלב השני של השיחות בעניין הרכוש הגרמני החילוני בישראל, 13 בינואר 1954 עד 19 בפברואר 1954, ג"מ חצ/2/1860.

82. סיכום של ג' מירון על המשא-ומתן בעניין הטמפלרים, 3 במרס 1954, ג"מ חצ/2/1860; דוח על השלב השני של השיחות בעניין הרכוש הגרמני החילוני בישראל, 13 בינואר 1954 עד 19 בפברואר 1954, ועל המעורבות המלאה של הטמפלרים במהלך המשא-ומתן, ג"מ חצ/2/1860. ראו גם: קטלוג מקורי רמ/016, מכתב פ"א שנער אל צ' דינשטיין, 28 בינואר 1957, ג"מ; קטלוג מקורי האוצר 1/50, מכתב א' ברגמן אל ד' הורביץ, 7 בינואר 1960, שם; Glenk (above note 4), pp. 229-233.

83. דוח מיום 16 באוגוסט 1953 (לעיל הערה 80), ג"מ חצ/10/1859.

84. דוח של ג' מירון: 'המו"מ עם ממשלת גרמניה על הרכוש החילוני הגרמני', ללא תאריך, אך ברור כי מתחילת שנת 1954, אצ"מ Z6/1995.

רק בשאלה כמה מיליוני מרקים ינוכו מכספי השילומים לטובת גרמניה.⁸⁵ במהלך שנת 1955, על רקע התעניינותם האישית של הקנצלר אדנאואר ושל שר האוצר של גרמניה במהלך המשא-ומתן ועל רקע תיאור מצוקותיהם של הטמפלרים על-ידי ממשלת אוסטרליה ומתוך רצונה של ממשלת ישראל להוכיח את כנות כוונותיה להחזיר לגרמנים את ערך הרכוש הגרמני בישראל 'באותה צורה חלקה בה ממלאים הגרמנים אחר הסכם השילומים', הגיעו הצדדים להסכם ביניים. על-פי ההסכם תתחיל ישראל להעביר לגרמניה בתשלומים קבועים סכומים על בסיס הערכתה של ישראל את שווי הרכוש הגרמני, דהיינו 3.2 מיליון ליש"ט. וכך עד שנת 1962, מועד החתימה על ההסכם הסופי, העבירה ישראל לגרמניה 22.8 מיליון מרקים.⁸⁶

רק בסוף שנת 1958 באו הצדדים להסכמה על היקף המקרקעין (ובכלל זה מבנים) שהיו לגרמנים בישראל והמוגדרים על-פי חוק נכסי גרמנים 1950 'נכסים חילוניים' והנמצאים בעין, דהיינו לא נמכרו לפני תום המנדט אלא הוחזקו בידי האפוטרופוס על נכסי גרמנים או הועברו ממנו לגורם שלישי. היקף השטח שהסכימו עליו הצדדים הסתכם ב-33,154.627 דונם (שלושים ושלושה אלף ומאה חמישים וארבעה דונם + 627 מ"ר). בהסכם הסופי תוקן היקף זה ל-33,193.090 דונם על-פי הפירוט הבא: בחיפה 838.980 דונם; ביפו 33.058 דונם; בשרונה 1692.102 דונם; בירושלים 34.455 דונם; בעכו 2526.768 דונם; בוויילהלמה (בני עטרות) 10,199.633 דונם; בוולדהים (אלוני אבא) 8798.365 דונם; בבית לחם (בית לחם הגלילית) 7544.649 דונם; נויהרדטהוף (חוה לחוף הכרמל, באתר בית-החרושת 'חישולי כרמל') 1280.000 דונם; בנצרת ובטבריה 63.869 דונם; ליד רחובות, עמק בית שאן וטירה 81.211 דונם.⁸⁷ במהלך שנות החמישים ובתחילת שנות השישים הועבר רובו של השטח הנ"ל לידיה של רשות הפיתוח, כפי שאפשר חוק נכסי גרמנים, וזו מכרה את מרבית השטח החקלאי לקק"ל (כפי שאפשר חוק רשות הפיתוח)⁸⁸ במסגרת עסקת 'שני המיליונים'.⁸⁹

85. ראו את הרוח על השלב השני של השיחות (לעיל הערה 82); פרוטוקול הישיבה של הוועדה הבין-משרדית המטפלת בתביעות בקשר עם הרכוש שהוקנה לאפוטרופוס על נכסי גרמנים, 24 בפברואר 1953, דברי מ' שטנר, ג"מ חצ/1859/2.

86. רשומות: כתבי אמנה, 487, הסכם בין ממשלת מדינת ישראל לבין ממשלת הרפובליקה הפדרלית של גרמניה בדבר רכוש חילוני גרמני בישראל, ז'נבה, 1 ביוני 1962, עמ' 587-598; קטלוג מקורי רמ/016 (לעיל הערה 82), ג"מ.

87. פרוטוקול משותף שחתומים עליו ראשי המשלחות של גרמניה וישראל, 19 בדצמבר 1958, ג"מ חצ/1860/6; נספח B לאמנה בין גרמניה לישראל, 1 ביוני 1962, The National Archives of the United Kingdom, Public Record Office (PRO) F0 1042/71. על חוות נויהרדטהוף ראו: יוסי בן ארצי, 'מנויהרדטהוף לקבוצת טירה', טבע וארץ, כד, 4 (1982), עמ' 174-175.

88. ראו: כץ, והארץ לא תימכר לצמיתות.

89. מכתב האפוטרופוס על נכסי גרמנים 'י' דגון אל משרד המשפטים, 17 בינואר 1961, ג"מ חצ/1849/9; מכתב 'י' דגון אל ז' ארגמן ממשרד החוץ, 12 באפריל 1962, ג"מ חצ/5724/13.

על הערכת שווי של הרכוש נתגלו, כאמור, הבדלים עצומים בין ישראל לגרמניה, שחלקם היו תוצאה של המחלוקות על התאריך שביחס אליו ישוערך הרכוש. תביעות הגרמנים התבססו על הערכות הטמפלרים ועל הערכות מומחים בין-לאומיים עצמאיים והיו בין 11.2 מיליון ליש"ט – כהערכתו של פרופ' קרל ברנדט מאוניברסיטת סטנפורד – לבין כ-21 מיליון ליש"ט – הערכת הטמפלרים על בסיס 15 מיליון בעבור המקרקעין ועוד חמישה עד שישה מיליון בעבור כספים וציוד. לעומת זאת, ישראל העריכה את שווי של הרכוש כולו ב-3 עד 3.2 מיליון ליש"ט בלבד, כלומר פחות מ-30 אחוז מההערכה הגרמנית הנמוכה ביותר.⁹⁰ עקב הפערים העצומים בין הצדדים סיכמו שתי המשלחות במרס 1959 כי 'שתי המשלחות ימליצו לפני ממשלותיהן להסכים על מתווך כפי שנקבע בסעיף 7 של ההסכם מספטמבר 1952'.⁹¹

אלא שגם על פרוצדורת עבודתו של המתווך נתגלעו מחלוקות לא קלות בין הצדדים.⁹² רק בנובמבר 1959 מונה למתווך הפרופ' מקס סורנסון (Sorenson). עבודתו הושלמה כעבור שנתיים וחצי, וכך רק ב-1 ביוני 1962 נחתם בו'נבה ההסכם הסופי בין ישראל לגרמניה לפיצוי הטמפלרים על רכושם בישראל. סכום הפיצויים שקבע סורנסון היה 54 מיליון מרקים השווים 4.82 מיליון ליש"ט (על-פי שער חליפין של 11.2 מרקים ליש"ט אחת בשנת 1962).⁹³ קביעתו של סורנסון היתה אפוא פי אחת וחצי מהערכת ישראל (3.2 מיליון ליש"ט), אך רק כ-43 אחוז מהתביעה הגרמנית המינימלית (11.2 מיליון ליש"ט), וכ-23 אחוז מסכום התביעה הגרמנית המקסימלית (21 מיליון ליש"ט). סכום 'השילומים' שהוטל על מדינת ישראל היה 1.6 אחוזים מכספי השילומים שקיבלו מגרמניה מדינת ישראל וועידת התביעות גם יחד (3.45 מיליארד מרקים) ו-1.8 אחוזים מכספי השילומים שקיבלה ישראל מגרמניה (3 מיליארד מרקים).

בהסכם ובמכתבים שצורפו לו, שהיו חלק בלתי-נפרד מההסכם, נקבע:

תשלום הסך של 54 מיליון מרקים, המוזכר בסעיף 1 לעיל, יהא בו משום הפטר מלא וסופי של כל התביעות, הזכויות והאינטרסים של הרפובליקה הפדרלית של גרמניה

90. ראו דוח על השלב השני (לעיל הערה 82); מכתב פ"א שנער אל ג' מירון, 27 באוקטובר 1957, ג"מ חצ/1859; מכתב ג' מירון אל ראש הממשלה ושר החוץ, 1 בספטמבר 1955, ג"מ חצ/2416. במהלך המשא-ומתן נודע לממשלת ישראל כי הטמפלרים העלו את הערכתם ל-100 מיליון ליש"ט, אך לא נראה שהמשלחת הגרמנית התייחסה ברצינות לסכום הזה. על כך ראו: פ"א שנער אל צ' דינשטיין, 28 בינואר 1957 (לעיל הערה 82); מכתב ג' מירון אל פ"א שנער, 20 במאי 1954, אצ"מ 6/1995Z.

91. תזכיר על המשא-ומתן עם הגרמנים בעניין רכוש הטמפלרים שהוכן בידי ז' ארגמן, 12 באפריל 1959, ג"מ חצ/1860.

92. מכתב ז' ארגמן אל היועץ המשפטי של משרד החוץ ש' רוזן, 26 ביוני 1959, ג"מ חצ/1860.

93. Rutland (above note 2), p. 149; רשומות: כתבי אמנה (לעיל הערה 86). המקור לשער החליפין

הוא מתוך IMF, World Bank, Foreign Currency, <http://fx.sauder.ubc.ca>

או של כל אדם או גוף התובע בשמה או מכוחה או של כל אחד מבני אדם המוזכרים בסעיף 2 להסכם הרכוש (הסכם העקרונות מספטמבר 1952, י"כ) או בתוקף כל תביעה או זכות קניין אחרת בעניין הרכוש החילוני הגרמני בישראל, וממשלת גרמניה מאשרת בזה שעם תשלום הסכום [...] [54 מיליון מרקם, י"כ] לא יהיו לה שום תביעה, זכות או אינטרס כלשהו לפי הסכם הרכוש או לפי זכות קניין אחרת כלפי מדינת ישראל בקשר לכל עניין המתייחס לרכוש החילוני הגרמני בישראל.⁹⁴

זאת ועוד: כדי למנוע אפשרות לתביעה פרטית של הטמפלרים כפרטיים או כארגון ביום מן הימים נגד מדינת ישראל, העביר ראש המשלחת הגרמנית למשא-ומתן, ברנהרד וולף, לעמיתו הישראלי ביום חתימת ההסכם מכתב שהיה חלק מההסכם ובו הבהירה גרמניה:

בקשר להסכם שנחתם היום בין ממשלותינו, אני מתכבד להודיעך שבהתאם לסעיף 2 להסכם שנחתם בלוקסמבורג ב-10 בספטמבר 1952, ייצגה ממשלת גרמניה במו"מ שנסתיים בהסכם היום ובחתימת ההסכם האמור, את האינטרסים של כל בני-האדם שבזמן מן הזמנים לפני 15 בספטמבר 1952 היו ידועים בציבור בתור בעליו החוקיים או הנהנים של רכוש חילוני גרמני בישראל [...] ייצוג האינטרסים האמורים על-ידי ממשלת גרמניה היה בלי שים לב לאזרחותם הנוכחית של הבעלים הקודמים הנוגעים בדבר [קרי: הטמפלרים האוסטרלים, י"כ] ובמידה שייצוג כזה דרש איזו הסכמה או הרשאה מצדם או בשמם של בעל קודם כזה או איזה ממשלה מעוניינת [קרי: אוסטרליה, י"כ] ניתנה ההסכמה או ההרשאה כדין לממשלת גרמניה ונתקבלה על-ידה. לפיכך הורתה אותי ממשלת גרמניה לחזור ולאשר לממשלת ישראל שעם סילוק התביעות – שהן נושא ההסכם מ-10 בספטמבר 1952 – על-ידי ממשלת ישראל לפקודת ממשלת גרמניה בהתאם להסכם מהיום, יהיו התביעות של כל בעלים קודמים הנוגעים בדבר כאמור לעיל מסולקות ונפרעות באופן סופי.⁹⁵

באפריל 1965, לאחר השלמת ניכוי 54 מיליון מרקם מכספי השילומים, נחתם הסכם מפורט בין גרמניה לאוסטרליה בדבר חלוקתו של סכום זה בין התובעים הטמפלרים, ממשלת אוסטרליה וממשלת גרמניה.⁹⁶ התשלומים הסופיים ליורשי הטמפלרים שנמצאו בגרמניה שולמו בשנת 1969 ולאחריה היושבים באוסטרליה נמסרו התשלומים הסופיים בתחילת שנות השבעים.⁹⁷

94. רשומות: כתבי אמנה (לעיל הערה 86).

95. שם.

96. סדרת האמנות האוסטרליות, אמנה מס' 3, 1966, בתוקף מיום 30 בינואר 1966, בעניין ההסכם בין אוסטרליה לגרמניה העוסק בחלוקה בין שתי המדינות של כספי הפיצויים ששילמה ממשלת ישראל לגרמניה תמורת הרכוש הגרמני החילוני בישראל, אתר האינטרנט של ממשלת אוסטרליה:

<http://www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/1966/3.html>

Glenk, *From Desert Sands to Golden Oranges* 97

חוק נכסי גרמנים 1950 נועד למנוע את העברת הנכסים החילוניים הגרמניים (או תמורתם) מחזקתה של מדינת ישראל. רוב רובם, אם לא כולם, של נכסים אלה היו בעבר בבעלותם של הטמפלרים.⁹⁸ הטוענים לנכסים היו הטמפלרים וממשלת אוסטרליה, וכן היה חשש שאנגליה תדרוש אותם. לימים באה עיקר הדרישה לתמורה בעד הנכסים מגרמניה. לכל צד היו האינטרסים שלו בנוגע לרכוש ונימוקים מדוע עומדת לו הזכות עליהם.

החוק היה המשך ישיר של מדיניות 'הממשלה שבדרך' מאז אמצע שנות הארבעים ושל ממשלת ישראל מאז הקמתה, להותיר בידי המדינה את הנכסים האלה. החוק נועד גם להאיץ את גרמניה לקבל עליה מחויבות לשילומים לישראל.⁹⁹ מטרה זו והרגישות לתגובה הבינ-לאומית מנעו מישראל אפשרות להלאים את הרכוש הגרמני. ואולם שלא כמו הרכוש הגרמני הכנסייתי, לא היתה לישראל כוונה להחזיר בעתיד הנראה לעין את הרכוש החילוני (או תמורתו) לבעליו המקוריים. אבל הסכם השילומים שהלך והתקדם לא אפשר עוד לישראל לעמוד בסירובה שלא לפצות את הטמפלרים על רכושם בישראל. מחד גיסא, עם הסכמת גרמניה למתן שילומים לישראל נהפך חוק נכסי גרמנים 1950 לבומרנג נגד ישראל, שכן לא היה אפשר להתעלם מההתניה ומהזיקה שיצר החוק בסעיפו הראשון עם הסכמה של גרמניה למתן שילומים לישראל. מרגע שגרמניה מילאה את חובה והסכימה לשילומים, ההיגיון הפנימי של נוסח החוק לא אפשר עוד לישראל לסרב לתביעת גרמניה ל'שילומים' מישראל בעבור הרכוש. מאידך גיסא, גרמניה היתה נתונה בלחץ הטמפלרים וממשלת אוסטרליה ומתנגדי הסכם השילומים בצמרת הגרמנית הפכו את הדרישה לפיצויים בגין רכוש הטמפלרים למצב של 'ייהרג ובל יעבור' – גם מתוך כוונה לסכל את עצם הסכם השילומים. הם סחפו עמם גם את תומכי הסכם השילומים. בתנאים שנוצרו לא יכלה ישראל לסכן את הישגי הסכם השילומים ונאלצה להסכים בעיקרון לתת פיצוי בעבור רכוש הטמפלרים שבתחומה, מתוך מאמצים למזער את הנזקים. פיצוי זה עשה את מדינת ישראל לכל הדעות לבעלת הרכוש כדת וכדין.

דומה כי הפרשה שנותחה במאמר זה מדגימה היטב את הרגישות הבינ-לאומית של ישראל בשנותיה הראשונות. דרגות החופש במדיניות החוץ של המדינה לנוכח התלות בזירה הבינ-לאומית היו מוגבלות. וכך, אף-על-פי שהלב בראש ובראשונה התקומם נגד הרעיון לפצות מי שנמנו עם תומכי הנאצים ובהם אף מי שהיו חברי המפלגה, הראש נאלץ

98. במחקר אחר ראוי לבדוק מדוע במאמץ לשימורם של נכסי הטמפלרים בישראל, שהשקיעו גופים שונים, הושכחה העובדה כי לפחות מקצת הטמפלרים בישראל היו חברי המפלגה הנאצית הארץ-ישראלית ואחרים תמכו בה.

99. במחקר אחר ראוי לבדוק באיזו מידה אכן תרם החוק להאצת נכונותה של גרמניה למתן שילומים לישראל.

לעשות זאת. מתגלית גם האבחנה המושכלת שידעו לעשות קברניטי המדינה הצעירה: עמידה מול הדרישות של אוסטרליה לעומת היענות לדרישת גרמניה. ואולם היענות לדרישת גרמניה ונוסח הסכם העקרונות בין ישראל לגרמניה מספטמבר 1952, שנקבע בו כי סכום הפיצוי יהיה על-פי ערך הרכוש בזמן המשא-ומתן, יצרו תקדים שיש להניח כי יעשו בו שימוש בכוא היום שכנינו הפלסטינים. האם היה על הקברניטים להביא זאת בחשבון? אין זו השאלה היחידה שנותרה 'פתוחה' בפרשה הזאת; כמוה גם השאלה הבסיסית: האם לא יכלה ישראל להתעקש ולסרב לפצות על רכוש של תומכי הנאצים? ושמא על השיקול שעמד מעל הכול גבר חששה של ישראל ש'חלון ההזדמנויות' לקבלת פיצויים מגרמניה לא יישאר פתוח זמן רב, ואולי חשש זה הוא שעמד בבסיס הסכמתה של ישראל לוותר על דרישתה לשבעה מיליארד דולר בגין הנזק לעם היהודי ולהסתפק במיליארד וחצי בלבד למימון קליטת הפליטים בתחומיה? אין ספק – מחקר הסכם השילומים טרם מוצה.